

Hadis ve Muhaddis hakkında risale

Namık Babahanov

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Şüphesiz ki, sadece İslam dininde değil, bütün semavi dinlerde hadis, yani Tanrı elçisinin ve haber getiren peygamberin sözleri büyük öneme sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de defalarca "Allah'a ve Peygamberine itaat edin" ifadesi yer almakta olup, bu açık bir şekilde Allah'ın kelimeleri olan Kur'an ile Peygamberin kelimeleri olan hadis'e de eşit derecede önem verildiğini göstermektedir. Başka türlü olamaz, çünkü peygamberlerin söyledikleri, Allah'ın emri ve iradesidir. Allah, insanlara melek aracılığıyla gönderdiği ayetler ya da Peygamberine herhangi bir vesileyle ilettiği haberler aracılığıyla insanları doğru yola yönlendirmektedir. Bu sebeple, İslam dininde kabul edilen ana dini kaynaklar olan Kur'an ve Sünnetin varlığı, hem mantıksal hem de dini açıdan tamamen geçerli ve doğrudur.

Sünnet, sadece Peygamberin sözlerinden (hadislerinden) ibaret değildir; aynı zamanda onun yaptığı fiiller ve onayladığı eylemler de bu kapsama girmektedir. Peygamberin yanı sıra, onun Ehl-i Beyt'ine de inanan Müslümanlar, masum imamların, yani on dört masumun tüm sözlerini, fiillerini ve onaylarını Sünnetin bir parçası olarak kabul ederler. Bu inanç da, Kur'an ayetleri ve Peygamberin sözleri, fiilleri ve onaylarıyla temellendirilmiştir. Çünkü İmam Ali ve Fatımayi-Zehra'dan başlayıp İmam Mehdi'ye kadar olan tüm masumların söyledikleri, Peygamberin kelimeleri ve öğrettikleridir. Bu sözler zamanla açıklanmış ve geliştirilmiştir. Onlar, nihayetinde, Resulullah'ın sözlerinin bir yansımasıdır ve bu nedenle hiç bir zaman Peygamberden farklı bir hadis söylememişlerdir. Bu konuya dair dini literatürde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır, ancak burada yalnızca ana fikirlere değineceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm ile hadisin tarihi aynı

dönemde başlamaktadır. Zira İslam tarihi, Hz. Peygamber'e ilk vahyin nazil olmasıyla, yani onun risalet görevine seçilmesiyle başlar. Hadisin başlangıç noktası da tam olarak bu andır. Çünkü Hz. Muhammed peygamber olarak seçildiği günden itibaren onun tüm sözleri ve davranışları hadis olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e vahiy geldiği andan itibaren Kur'an ayetlerini tebliğ etmiş, peygamberliğinden, İslam'dan ve tebliğ görevinden söz etmiştir. Bu bağlamda, Kur'an ile hadisin tarihi süreçleri eş zamanlı olarak gelişmiştir. Tarihî kaynaklarda Kur'an katipleriyle birlikte hadis katiplerinden de söz edilmektedir. Örneğin Hz. Ali, İslam'ın ilk yıllarından itibaren hem Kur'an'ın hem de hadislerin yazımında görev almıştır. Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı şekilde değinilecektir.

Gerçek şu ki,

hadisi Kur'an'dan ayırmak, tarihsel süreçte ciddi bir metodolojik hata olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda değinilenlere ek olarak, günümüzde mezhep çokluğundan şikayet edenlerin en büyük yanlışlarından biri de bu noktadan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ı hadisten ayrı değerlendirmek, "hadis" ve "sünnet" kavramlarını yalnızca Hz. Peygamber'in söz ve fiilleriyle sınırlı görmek ve hatta bir dönem hadis

rivayetini tamamen yasaklamak mezheplerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Yaklaşık 300 yıl süren bu süreçte –İmam Mehdi’ye kadar olan dönemde– Peygamber ve Ehl-i Beyt’in sünneti, yani sözleri (hadis), fiilleri (fiilî sünnet) ve onayladıkları davranışlar (takrir) ya yasaklanmış ya da ihmal edilmiştir. Bunun sonucu olarak İslam’ın temel bilgi kaynaklarından uzaklaşmış ve bu durum, ihtilaflara, fitnelere ve mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu durumu somutlaştırmak için tarihî bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. Hicrî altıncı yılda Müslüman olan, bazı kaynaklara göre yalnızca 18 ay, diğerlerine göre 21 ay Hz. Peygamber’le birlikte kalan, ardından Bahreyn’e göç eden ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra Medine’ye dönen Ebû Hüreyre’den 5374 hadis rivayet edilmişken; çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber’in yanında büyüyen, onun terbiyesiyle yetişen, İslam’ı ilk kabul eden, Hz. Peygamber’in tek kızıyla evlenen, hakkında birçok ayet ve hadis bulunan ve kuzeni olan Hz. Ali bin Ebû Tâlib’den yalnızca 537 hadis rivayet edenler, tarihsel yönlendirmelerin ve bilgi aktarımındaki sapmaların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ehl-i Beyt’in ilmî mirasından uzaklaşmak ise doğal olarak mezhepçiliğe ve ihtilafa kapı aralamıştır.

Hadisi göz ardı ederek tarihi unutanlar

İslam dininin en temel ilkelerinden biri olan Gadir-i Hum olayını ve bu olayın içerdiği temel mesajı dikkate almayanlar, aynı zamanda Hz. Muhammed’in hayatının son günlerinde yazılı bir vasiyet bırakma çağrısına da muhalefet ederek bu ilahi yönlendirmeyi yerine getirmemişlerdir. Bu tutum, nihayetinde İslam ümmetinin birlikten uzaklaşmasına, ortak bir toplumsal ve siyasal kimlik oluşturamamasına neden olmuştur.

Mezhepçilik ve liderlik konusundaki görüş ayrılıkları da esasen Gadir-i Hum’da ilan edilen ilahi emirlerin reddedilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Peygamber’in vefatının ardından Müslüman toplumu, liderliğin nasıl belirlenmesi gerektiği konusunda ortak ve kesin bir fikir birliği geliştirememiştir. Temel soru şuydu: Liderlik ilahi bir tayin ile mi gerçekleşmeliydi, yoksa ümmetin oylarıyla mı? Bu yetki bir halifenin talimatıyla mı, bir şûra tarafından mı, yoksa daha sonraları Emevîler ve Abbasîler döneminde olduğu gibi monarşik bir sistemle mi yürütülmeliydi? Bu soruların yanıtı, günümüzde dahi Müslüman toplumun önemli bir kesimi için tam anlamıyla netlik kazanmamıştır.

Tarihi sürece bakıldığında, ilk raşidi halife halkın genel iradesiyle seçilmiştir. İkinci raşidi halife, birinci halifenin tayiniyle göreve gelmiştir. Üçüncü raşidi halife ise altı kişilik bir şûra tarafından belirlenmiştir. Dördüncü raşid halife olan İmam Ali ise Müslümanlar tarafından seçilmiş olmakla birlikte, bu seçimi kendi hakkının gecikmiş bir şekilde iadesi olarak değerlendirmiştir. Tarihe göre, Gadir-i Hum olayında, İslam Peygamberi tarafından ilahi bir emir doğrultusunda Alinin halifeliği açıkça tebliğ edilmişti. Ancak bu hak, uzun yıllar elinden alınmış; yalnızca halifelik kurumunda baş gösteren kaos ve kriz ortamında kendisine iade edilmiştir. Üçüncü halife, halk ayaklanması sonucunda öldürülmüş ve Müslüman toplum ciddi bir liderlik boşluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu çaresizlik,

Müslümanları Hz. Muhammed'in Gadir-i Hum'da ilan ettiği ilahi rehberliğe geri dönmeye mecbur bırakmıştır. İmam Ali, bu konuyu "Ruhba" hadisiyle açık bir biçimde dile getirmiştir.

Tüm bu tarihsel ve teolojik tartışmalar bağlamında, ümmete liderlik konusunda tek ve sistematik bir yaklaşım yalnızca Ehl-i Beyt mektebinde bulunmaktadır. Bu düşünce sistemine göre, liderlik ilahi tayinle belirlenmiş ve İslam Peygamberi tarafından açıkça ilan edilmiştir. Ehl-i Beyt öğretisine göre İslam'daki liderlik sistemi, diğer semavî dinlerde olduğu gibi 12 şahsiyete dayanmaktadır:

Yahudilikteki 12 yönetici ve Hristiyanlıktaki 12 havâri gibi, İslam'da da 12 imam bulunmaktadır.

Sonuç olarak, tek bir ümmet olmayı başaramamış Müslüman toplumda "Sünnet" kavramı da farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bazı mezheplere göre Sünnet yalnızca Peygamber'in sözlerini (kavli), fiillerini (fiili) ve onaylarını (takriri) içermektedir. Diğer bazı yaklaşımlara göre ise Sünnet, Ehl-i Beyt'in – başta Peygamber olmak üzere, on dört masumun – tüm söz, fiil ve onaylarını kapsamaktadır. Bu bakışa göre, masum imamlar yalnızca Kur'an ve Peygamber sözlerine dayalı hadisler nakletmiş, diğer tüm davranış ve onayları da bu kaynaklara sadık kalmıştır.

İslam Peygamberi okumak ve yazmakla meşgul olmuyordu

ve zahiren bu durum sonuna kadar devam etti. Ancak, Kur'an-ı Kerim nazil oldukça, yalnızca kendisinin haberdar olduğu ve vahiy meleği Cebrail'in yalnız ona getirdiği ayetleri, aynı anda birkaç katibe yazdırıyordu. Yani, vahiy nasıl nazil oluyorsa, Peygamber de o şekilde ayetleri söylüyor, katipler ise onları yazıyordu. Bu bakış açısından bakıldığında, her bir ayet Peygamber'in kelimeleri ile bizlere ulaşır ve aslında her ayet bir hadis olarak kabul edilebilir.

Elbette, "Peygamber'e ayetlerin anlamı nazil oluyordu ve o, kendi sözleriyle ifade ediyordu" iddiasından uzak bir görüşteyiz. Ayetler nasıl nazil oluyorsa, Hz.

Muhammed de o kelimeler ve cümlelerle onları yazdırıyordu. Ancak vahyi yalnızca Peygamber Efendimiz biliyor ve o, ayetleri başkalarına naklediyordu.

Ayrıca, sonradan masumlar da, Peygamber'in kelimelerini olduğu gibi naklediyorlardı, tıpkı o'nun onları kendi dilinde söylemiş olduğu gibi, onlar da aynı şekilde insanlara aktarıyorlardı.

"Hadis" ve "Haber" terimleri

dini literatürde sıkça karşılaşılan kelimelerdir. Birçok âlim, bu iki terimi aynı anlamda kullanarak her ikisini de Peygamber'in söylediklerine atfetmektedirler.

Ancak bazı âlimlere göre, bu iki terim arasında fark bulunmaktadır. "Hadis" terimi, genellikle Peygamber'in söylediği sözlere, yani onun doğrudan dilinden çıkan ifadelerle işaret eder. Buna karşılık, "haber" terimi ise daha geniş bir anlamı kapsamaktadır; bu, tarihe dair olaylara, Peygamber'in döneminde yaşananlara ve söylenenlere de işaret eder. Bu bağlamda, "haber" Peygamber'in hayatına, onunla

ilgili gerçekleşen olaylara ve genel olarak o dönemde İslam, Kuran ve Peygamber ile ilişkili olan tüm meselelere dair bir terimdir.

Hem "hadis" hem de "haber" Peygamber sünnetinin iki önemli bileşenidir. Çünkü sünnet, genel olarak Peygamber'in söylediklerini, yaptığı şeyleri ve tasdiklerini kapsar. Örneğin, Şeyh Müfid'in "El-İrşad" adlı eseri hem "haber" hem de hadislerden oluşan bir tarih kitabıdır ve burada masumların (Allah'ın hüccetlerinin) tanıtılması amacıyla hem tarihî hem de dini bilgiler sunulmaktadır.

Özetle, her "hadis" bir "haber"dir, ancak tersi geçerli değildir. Yani, her "haber" sadece hadis olmak zorunda değildir, ancak tüm hadisler haber özelliği taşır.

Kur'an katipleri

hakkında tarihte geniş bir literatür bulunmaktadır. Peygamber Efendimiz, vahiylerini zaman zaman çeşitli sahabeler tarafından yazdırmıştır. Bu katipler arasında en tanınmışlarından bazıları şunlardır: Ali bin Ebu Talib, Ebi bin Kâ'b, Zeyd bin Sabit, Abdullah bin Sâ'd, Abdullah bin Mes'ud ve diğerleri. Bu şahıslardan bazıları, doğrudan Peygamber tarafından katiplik görevine atanmış, bazıları ise kendi isteğiyle vahiyleri yazmışlardır. Peygamber Efendimiz her yeni vahyi ashabına bildirdiğinde, belirlediği katiplerle birlikte diğer sahabeler de ayetleri yazıyorlardı.

Peygamber zamanında Kur'an ayet ayet nazil olurdu ve müslümanlar bu ayetleri ezberleyerek hem dini ibadetlerinde hem de günlük yaşamlarında okurlardı. Ancak buna ek olarak, Peygamber her ayetin en az iki kişi tarafından yazılmasını sağlardı. Bu durum, Kur'an'ın doğru bir şekilde korunmasını ve gelecek nesillere hatasız bir şekilde aktarılmasını temin etmeyi amaçlıyordu.

Özellikle İmam Ali, küçük yaşlardan itibaren okuma ve yazma becerisine sahip olduğundan, Kur'an'ın en önemli katiplerinden biri olmuştur. Onun bu yeteneği ve Peygamber Efendimiz ile yakın ilişkisi, onun bu kutsal görevdeki rolünü daha da önemli kılmaktadır. Bütün bu Kur'an ravilerine dair bilgiler, Müslümanlar tarafından kabul edilmekte olup, bunlar da doğrudan doğruya hadisler yoluyla bizlere ulaşmıştır.

Kur'anın ravileri

hakkında tarihte çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Bu raviler, Kutsal Kitap'ın nasıl okunması ve tilavet edilmesi konusunda rivayetlerde bulunan kişiler olarak tanınırlar. Kur'an ravilerinin çoğu, Hicri Kameri takviminin ikinci asrında yaşamışlardır ve bunlar "ashab" değil, "tabiin" olarak sınıflandırılır. Yani, bu kişiler, Peygamberi görmemiş olsalar da, Onun döneminde yaşamış olanlardan Kur'an'ın nasıl tilavet edildiğini öğrenmişlerdir.

Bu raviler, genellikle en az iki ashaptan Kur'an'ın okunuşunu dinleyip rivayet etmişlerdir. Bu şekilde, birkaç neslin ilgili rivayetlerine dayalı olarak, iki kişi bu kıraatleri yazılı hale getirmiştir. Bu rivayetçilerin sayısı genellikle yedi kişiye kadar çıkmaktadır. En meşhur Kur'an tilaveti rivayetçilerinden biri Asim bin Ebi Necve'dir. Onun kıraatını en çok, evlatlık oğlu Hafz bin Süleyman ve Ebu Bekir

bin Eyyâş rivayet etmiştir. Bugün dünyada okunan Kur'an-ı Kerim'in çoğu, Hafz'ın Asim'den rivayet ettiği kıraate dayanmaktadır. Şu anda Kur'an-ı Kerimler, bu rivayete uygun olarak işaretlenmekte ve basılmaktadır.

Asim bin Ebi Necve'nin kıraatini, İmam Ali'nin ashabından olan Abdurrahman Süllemî'den aldığı belirtilmektedir. Bugün "Hafz'ın Asim'den olan kıraati" olarak bilinen bu kıraat, zamanında İmam Ali'nin okuduğu Kur'an kıraatidir. Bu nedenle Kur'an ilimleri alanında bu kıraat zinciri şu şekilde sıralanmaktadır: Hafz bin Süleyman Asim'den, Asim bin Ebi Necve Abdurrahman'dan, Abdurrahman Süllemî ise Hz. Ali'den, İmam Ali'nin de İslam Peygamberi'nden öğrendiği rivayet edilmektedir.

Kur'an yazısının tam işaretlenmesi

ayrı bir konu olarak özel bir önem taşımaktadır. Kur'an'ın yazı biçiminde noktalama işaretlerinin ve harekelerinin (sesli işaretlerin) eklenmesi süreci, özellikle hadislerle bağlantılıdır. Tarihi verilere göre, eski Arap dilinde harflerin noktaları ve harekeleri yazılmıyordu. Araplar, harflerin yalnızca şekillerine bakarak, nasıl okunacağını ve hangi kelimeyi oluşturduğunu anlıyorlardı. Ancak zamanla, İslam Hilâfeti'nin genişlemesiyle birlikte, diğer dillerden alınan kelimelerin Arap diline girmesi, ciddi bir problem oluşturma ihtimali taşımaktaydı. Bu problemi çözmek amacıyla, İmam Ali'nin dönemin büyük alimlerinden olan ve Peygamber'in tâbiîlerinden kabul edilen ünlü bilim insanı, şair, edebiyatçı ve Arap dili gramerinin "sintaksis" (nahiv) alanının kurucusu Ebû'l-Esved Dûelî, Kur'an harflerinin nokta ve harekelerini ekleyerek, kutsal kitabı okunabilir, noktalı ve harekeli hale getirmiştir. Tarihi kaynaklara göre, Ebû'l-Esved Dûelî, İmam Ali'nin öğrencilerindendir ve Arap dilinin nahiv ilmini bizzat İmam Ali'den öğrenmiştir. İmam Ali'nin ashabına öğrettiği dersler, "Taliqatü'n-Nahviyyah" adıyla ünlü esere dönüşmüştür. Bu kitabın tam nüshası günümüze ulaşmamış olsa da, farklı hadis kitaplarında parçaları yer almaktadır.

Ebû'l-Esved Dûelî, Kur'an'ın başlangıçta yalnızca okunabilir olan işaretlerini, harflerin noktalarını ve harekelerini yazılı hale getirmiştir. Böylece, Kur'an artık noktalı ve harekeli bir formda ortaya çıkmıştır. Bu tarihi olay, doğrudan hadislerle ilişkilidir, çünkü Ebû'l-Esved Dûelî, Kur'an'ın harekelerini, Peygamber'in öğrettikleri gibi, İmam Ali'den öğrenerek yazılı hale getirmiştir. Bu konu, "Peygamber'den öğrenme" hadisidir; çünkü İmam Ali, Peygamber'den öğrendiklerini ashabına aktarmış ve Ebû'l-Esved Dûelî de onları yazılı olarak kaydetmiştir.

Hadis tarihi

aslında, yukarıda bahsettiğimiz konularla başlar. Bu notlar, tüm Müslümanların kabul ettiği ve kaynak kitaplarında yer alan kesin konulardır. Bu konuda herkes, hatta internet üzerinden veya yapay zeka aracılığıyla da araştırma yaparak bu bilgilere ulaşabilir ve bu gerçeklerle karşılaşabilir. Biz burada ek bir şey

söylemiyoruz; sadece herkesin kabul ettiği tarihi gerçekleri kaydedip, bunları analiz ediyoruz.

Genel olarak, Peygamber ve imamların kendi yazılı eserlerinin olup olmaması, varsa hangi eserlerin mevcut olduğu ve ya olmaması durumunda bunun sebeplerine dair değerlendirmeler de yapılacaktır. Bu konuda kısaca şunu söyleyebiliriz: Daha önce de belirttiğimiz gibi, Peygamber kendisi yazıp okumuyordu, o, Kur'an'ı katiplere yazdırıyordu. Hatta hadisleri de yazdırıyordu. Hem Kur'an'ın, hem de hadisin yazılmasında rol oynamış katiplerden biri ve hatta birincisi Ali bin Ebu Talib idi. Bu, inkar edilemez bir gerçektir ki, İslam dininin her alanına baktığımızda Peygamber'in yanında Ali bin Ebu Talib'i görürüz: vahyin katibi, hadisi yazan, Kur'an tilavetinin ilk ravilerinin öğretmeni, Kur'an'ı harekelendiren kişinin ustası, İslam'ı ilk kabul eden kişi, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber ve diğer savaşların kahramanı, Peygamberi gusul ve kefenleyen, tek kızının eşi, "Tehhir" ayetinin ve diğer birçok ayetin muhatabı, aynı zamanda o kadar da faziletleri hakkında hadislerin delili, Peygamber'in ölüm yatağında onun yerine yatan, en çok hadis söyleyen, en çok kitap yazan müellif vb.

Bu konuda Peygamber'in "Ben ilmin şehrisiyim, Ali ise o şehrin kapısıdır" veya İmam Sadık'ın "Kalem" suresinin ilk iki ayesi hakkında söylediği "Nun" harfi Peygamber'e, "kalem" kelimesi ise Ali'ye işaret eder" gibi meşhur hadisleri nasıl da yerinde bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Aslında, Gadir-i Hum'da yeni bir şey yaşanmamıştı; burada Ali'nin Peygamber'den sonraki halifeliği resmen ilan edilmiştir. Peki, bu göreve Hz. Ali'den daha layıklı ve faziletli başka birisi var mıydı?!

İmam Ali tarihte iki kez bu konuda kendisini kapsamlı bir şekilde savunmuştur. Birinci kez Halife Ömer'in kurduğu Şura hadisesinde, ikinci kez ise kendisi halife olduktan sonra Kufe camisinde gerçekleşen Ruhbe hadisesinde, kimlerin kim olduğunu ortaya koymuştur. Her iki hadiseye de "Münâşide" hadisi denir, yani yemin ederek sorunun cevabını talep etme anlamına gelir.

Tarih boyunca hadisleri inkâr edenlerin amacı, Ehlibeyt'in makamını gizlemek olmuştur. Ancak anlamamışlardır ki, hadisleri gizlemek suretiyle İslam'ı eksik bırakmışlar ve mezheplere bölmüşlerdir.

Az araştırılmış konulardan

biri de, Peygamber ve imamlar döneminde bizzat onların, sahabelerin ve tâbiîlerin kaleme aldığı kitapların varlığı meselesidir. Genel olarak, Bi'set döneminde — hatta İslam Peygamberi'nin risaletinden önceki çağda dahi — Arapça yazılı örneklerle rastlanmaktaydı ve bu edebî miras günümüzde de Arap dili uzmanları tarafından eski Arapçanın örnekleri kimi incelenmektedir. O dönemde yazı ve kitap formu tam anlamıyla sistemleşmemiş olsa da, Arabistan Yarımadası'nda bilgilerin ezber yoluyla aktarılması başlıca yöntem sayılırdı.

Bununla birlikte, çeşitli bilgilerin deri ve benzeri malzemeler üzerine yazılması, bu yazılı örneklerin muhafaza edilmesi de oldukça yaygındı. Bu gerçekler, İslam Peygamberi'nin yaşadığı dönemde ve onu izleyen süreçlerde imamlar, sahabeler ve tâbiîn tarafından farklı yazılı kaynakların oluşturulduğunu göstermektedir.

Bu yazıda, söz konusu kitaplara ve yazarlarına dair genel bir bilgi verildikten sonra, dinî literatürde sıkça geçen ve zaman zaman tartışma konusu olan “asıl dört yüz hadis başlığı” ifadesinin anlamı da daha açık hale gelecektir.

Ayetler ve hadislerin başlangıcı

İslam Peygamberi ile ilgilidir ve bu konuda yukarıda kısaca bilgi verilmiştir. Bir kez daha belirtmek gerekirse, hadisler tarihinin kendisi de, Kur'an tarihi gibi, doğrudan doğruya Peygamber dönemiyle eş zamanlı olarak başlamaktadır. İslam'da ilk yazıya geçirilen hadisler, masumlardan İmam Ali'ye, sahabelerden ise Ebû Râfî'ye aittir. Her iki kitabe de İslam Peygamberi'nin söyledikleridir. Fark şudur ki, Peygamber, hadislerini İmam Ali'ye bizzat yazdırmış ve bu hadisler genellikle fikhî içeriğe sahip metinler olmuştur. Ebû Râfî ise okuma ve yazma yeteneğine sahip olduğu için, o da kendi girişimiyle Peygamber'den duyduğu fikhî içerikli hadisleri yazıya geçirmiştir. Bu durum, fikhî karakterli hadislerin ilk yazıya geçirilen hadisler olmasının tesadüfi olmadığını göstermektedir.

Hadis yazısının ilk aşaması, fikh odaklı olmuştur

çünkü, Kur'an-ı Kerim'in yaklaşık altı bin ayetinden beş yüz civarındaki kısmı fikhî konularla ilgilidir. Bu da, fikh hükümlerinin Kur'an'da genel bir şekilde sunulduğunu, bunların detaylı açıklaması ve pratikteki uygulamaları ise Peygamber'in hadisleriyle açıklandığını göstermektedir.

Mevcut rivayetlerden, İslam Peygamberi'nin kendisinin de hadislerin yazıya geçirilmesini teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü, fikh hükümlerinin belirlenmesinde hadislerin rolü tartışmasızdır. Masum imam, sağ olduğu ve insanlar arasında yaşadığı dönemlerde fikhî meselelerde ictihada ihtiyaç duyulmazdı. Öyle ki, Müslümanlar her türlü fikhî soruyu masumdan öğrenme imkânına sahipti. İctihad anlayışı yalnızca masum imamın gayb dönemi için söz konusudur.

İtikada göre, İmam Mehdi'nin zuhurundan sonra da ictihada duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktır; çünkü artık masum imam insanlar arasında olacaktır. Böylece, o dönemlerde yazıya alınan hadislerin çoğunlukla fikhî hükümlerle ilgili olması ve Peygamber'in bu hadislerin öğrenilmesini ve yazılmasını teşvik etmesi tarihsel ve fonksiyonel açıdan tam bir şekilde temellendirilmiştir.

İlk hadis

olarak kabul edilen İslam Peygamberi'nin “La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah, de!” sözleridir. (Biharul-Envâr, c. 40, s. 160). Rivayetlere göre, bu ifade, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevine seçildikten ve ona ilk vahy indiğinden sonra yaptığı ilk davet çağrısı olmuştur. Bu hadisi ilk olarak, eşleri Hz. Hatice'ye ve amca oğlu Hz. Ali'ye söylemiştir.

Söz konusu hadis, inanç ve tevhid (tek tanrıcılık) konusunu içerir ki, bu da doğaldır: çünkü İslam'ın temelini oluşturan ilk prensip, işte tevhide iman etmektir.

İslam tarihi kaynakları, bu ifadenin Peygamber'in insanları İslam'a davet etmek için kullandığı ilk çağrı olduğunu göstermektedir. İlk Müslümanların —yani Hatice bint Huveylid ve Ali ibn Ebu Talib'in— bu sözle İslam'ı kabul etmeleri de bunu doğrulamaktadır.

Meşhur alim İbn Şehrâşub, “Menakıb” adlı eserinde bu hadis ve onun bağlamı hakkında geniş bilgi vermiştir. O, bu hadisi İslam'ın ilk döneminin en önemli noktalarından biri olarak sunmakta ve onun inanç açısından önemli rolüne dikkat çekmektedir (Menakıb Ali Ebi Talib, c. 1, s. 59).

Hadis yazan ilk sahâbî

Ebû Râfi el-Kıbtî'dir. O, İmam Ali gibi hadisleri yazıya geçiren sahâbîlerden sayılmakta ve hatta rivayetlere göre, kaydettiği hadislerden bir kitap derleyen ilk sahâbî olduğu bilinmektedir. Ebû Râfi'ye “Resûlullah'ın azatlı kölesi” de denilmiştir.

İslam dini ortaya çıktığı dönemde, Arap Yarımadası da dâhil olmak üzere, dünyada kölelik yaygın bir uygulamaydı. Ancak Hz. Muhammed, bu adaletsiz düzene karşı çıkan ilk şahsiyet olmuş ve köleliğin tedricî (aşamalı) olarak ortadan kaldırılması yönünde adımlar atmıştır. Önce kendi kölelerini azat etmiş, ardından Müslümanlara da bunu tavsiye etmiş; hatta bazı ibadetlerin kefareti olarak bir köle azat edilmesini emretmiştir.

Ebû Râfi, başlangıçta Peygamber Efendimizin amcası Abbas bin Abdülmuttalib'in ve onun eşi Ümmü Fazl'ın kölesiydi. Onlarla birlikte İslam'ı kabul etmiş ve Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'ye hicret ederek azat edilmiştir. Böylece, özgürlüğüne kavuşmuş sahâbîler arasında yerini almıştır.

Okuma-yazma bilen bir şahsiyet olarak Ebû Râfi, özellikle fikhî konularda Resûlullah'ın sözlerini kaydediyor, fırsat buldukça bunları yazıya geçiriyordu. Onun bu notları, daha sonra deriye yazılmış en eski hadis mecmualarından biri olarak tarihe geçmiştir.

Ricâl ilminin öncülerinden sayılan ve hicrî IV. yüzyılda yaşamış olan Ahmed bin Ali en-Neccâsî, Ebû Râfi'nin derlediği bu eseri “Kitâbu's-Sünen ve'l-Ahkâm ve'l-Kadâyâ” adıyla kaydeder. Bu kitabın; namaz, oruç, hac, zekât ve hukuki meselelerle ilgili hadisleri kapsadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu eser, sahâbe tarafından yazıya geçirilmiş ilk hadis kitabı olarak değerlendirilmektedir (Ricâlu'n-Neccâsî, s. 4).

Hadis yazmış en meşhur sahabe

Hz. Muhammed, İmam Ali, Hz. Fatıma Zehra, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynelabidin ve İmam Muhammed Bakır ile görüşmüş ve onların tümünün yakın çevresinde bulunmuş olan Cabir bin Abdullah Ensârî, sahabeler arasında en uzun ömürlü ve güvenilir şahsiyet olarak tanınır. Cabir Ensârî, Medine'de vefat eden son Peygamber sahabesidir.

Cabir bin Abdullah, hadislerin yazılması ve korunması konusunda özellikle aktif olmuştur. Onun kaydettiği hadislerle oluşan "Sahifetü Cabir" (Cabir'in Sahifesi)

adlı bir hadis derlemesi bulunmaktadır. Yalnızca Sünni kaynaklarında – "Kutub-u Sitte" eserlerinde – ondan yaklaşık 1540 hadis rivayet edilmiştir. Cabir hakkında hem Sünni hem de Şii kaynaklarında kapsamlı ve detaylı bilgiler bulunmaktadır. Cabir bin Abdullah hakkında İslam kaynaklarında geniş kayıtlar mevcuttur. (Şeyh Saduk, Kemalu'd-din ve Temamu'n-Nimet kitabı, c. 1, s. 287)

Peygamberin dostu da hadis yazıyordu

ve o, hadis yazan ilk sahabelerden biriydi. Bu şahıs, Peygamberin yakın dostu ve sahabesi olan Ebu Abdullah Salman Muhammed'dir, daha çok tanınan adıyla Salman-ı Farisî'dir. O, okuma-yazma ve dil yetenekleri ile öne çıkan, tercümanlık faaliyetleri ile tanınan bir alim olarak kabul edilen bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklarda Salman'a atfedilen iki önemli eser belirtilmektedir: Birincisi, Kur'an-ı Kerim'in Farsçaya ilk tam olmayan çevirisi, ikincisi ise hadislerin toplandığı ve "Salman'ın Kitabı" adıyla bilinen eserdir.

Hicri IV. yüzyılda yaşamış tanınmış Şii alimi Ahmed bin Ali Necâşî ve Hicri V. yüzyılda yaşamış İbn Şehr Aşub, bu kitabın İmam Ali döneminde tamamlandığını ve bilimsel bir değere sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Hiz. Muhammed'den hadiseler nakletmiş, tanınmış bir diğer şahsiyet

Peygamber Efendimizin döneminde yaşamış ve günümüze kadar eserleri ulaşmış olan muhaddis Abdullah bin Abbas'tır. O, Peygamber Efendimizin amca oğlu, tefsirci, hadis alimi ve tarihçidir. Küçük yaşlarda Peygamberi görmüş ve Resulullah'ın vefatından sonra da sahabeler arasında yer almıştır.

Abdullah bin Abbas'ın hayatının önemli bir yönü de, o dönemdeki insanların geniş yazılı kaynaklara sahip olmamaları nedeniyle sürekli olarak deri levhalar taşıması ve farklı notlar almasıdır. Çocukluk yıllarında Peygamberden ve daha sonra İmam Ali'den hadisler dinlemiş, Kuran'ın tefsirini öğrenmiş ve çeşitli rivayetleri toplamaya başlamıştır. Ayrıca, tarihsel olarak şahit olduğu pek çok önemli olayla ilgili hatıraları da bulunmaktadır.

Rivayetlere göre, Abdullah bin Abbas vefat ettiğinde, yanında taşıdığı yazılı materyallerin miktarı bir deve yükü kadar olmuştu. Günümüzde, sadece Ehl-i Sünnet kaynaklarında ondan yaklaşık 1660 hadis rivayet edilmiştir. (Hâtib el-Bağdadi, Tekyidü'l-elm, s. 91; İbn Sa'd, Tabaqatü'l-Kübra, c. 5, k. 26)

Bir diğer hadis-i şerif yazan sahabe,

Abdullah bin Amr'dır. Onun yazdığı hadisler, "Səhîfetüs-Sâdika" adıyla tarihe geçmiştir. Çocuklukta yazıp okumayı bildiği için küçük yaşlarından itibaren hadis yazma ile meşgul olmuş ve Peygamber Efendimiz'den işittiklerini kaleme almıştır. "Kutub-i Sitte"de ondan yaklaşık 700 hadis nakledilmektedir. Meşhur rical âlimi Necâşî, kendi "Fehrestün Necâşî" adlı eserinde 207. sahifede, 550. hadis-i şerifte Abdullah bin Amr ve onun kitabı hakkında bilgi vermektedir.

Peygamber Efendimiz'in devrinde yaşayan diğer mühaddisler

hakkında sözü açmıyoruz, zira burada yalnızca kitabı olan ve masumlardan olmayan bazı hadisçi sahabelerin ismi zikredilmiştir. Peygamber Efendimiz'in ashabından meşhur hadisçiler — Ebû Zer Gıfârî, Mikdâd bin Esved, Enes bin Mâlik, Ammâr bin Yâsir, Abdullah bin Mes'ûd, Sa'd bin Ubâde, Ebû Said Hudrî ve diğerleri de mevcut idi. Bunlar yalnızca ezberden ve şifahî olarak hadis naklederlerdi ve hadis yazmazlardı. Yani, bu sahabelerden hiçbirinin kitabı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Umumiyetle ise, rical kitaplarında bütün mühaddisler ve onların kitapları hakkında genişçe yazılmıştır.

Ebu Rafe'nin büyük oğlu ve Ricâl ilmi'nde ilk kitap sahibi

Ubeydullah'ın, Ashabdan olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir, ancak Tâbiîn'den olduğu şüphesizdir. Ebu Rafe, Kıptî'nin ilk oğlu olduğu ve o da babasının izinden giderek hadiseler yazdığı biliniyor. Sonradan İmam Ali'nin katiplerinden biri oldu ve onun yanında kayıtlar tutardı. Ubeydullah bin Ebu Rafe Kıptî'nin iki eseri vardır: "İmam Ali'nin Gazavâtları" ve "İmam Ali'nin Savaşlarına Katılan Ashab". İkinci eser, ricâl ilminin ilk kaynağı olarak kabul edilir. (Muhammed bin Hasan Tûsî, "El-Fehrest", s. 202)

Ebu Rafe'nin küçük oğlu ve Fıkıh ilmi'nde ilk kitap sahibi

Ali bin Ebu Rafe'dir. Peygamber'in Ashabından olan Ebu Rafe Kıptî'nin ikinci oğludur ve o da, babasının ve büyük ağabeyinin yolunu takip ederek hadis yazmıştır. Ali bin Ebu Rafe, İmam Ali'nin yakın sahabelerinden biri ve hazinedarıydı. O, Peygamber'in tâbiînindendi ve Hz. Muhammed'in sahabelerini görmüştü. Ali bin Ebu Rafe'nin "Kitâbun fil-fıkıh" adlı fıkıh ilminde bir eseri vardır. O, fıkıh alanındaki bilgisini İmam Ali'den öğrenmiş ve Hâzret'in öğrencilerinden biri olmuştur. Zamanında babası Ebu Rafe de Peygamber'den yazdığı hadisler fikhîydi, ancak İslam'da ilk fıkıh kitabı olarak tam olarak Ali bin Ebu Rafe'nin "Kitâbun fil-fıkıh" eseri kabul edilir. (Ahmet bin Ali Neccâşî, "Er-Ricâl", s. 5)

Bir sonraki hadis kitabının sahibi

İmam Ali'nin yakın sahabelerinden Esbeg bin Nübâtih, İmam Ali'nin hilafet dönemi boyunca özel dostlarından biri olmuştur. O, aynı zamanda “Şurtetul-xemis” adıyla bilinen iç güvenlik kuvvetlerinin — modern bir ifadeyle polis — komutanlarından biriydi. (İslam'da iç güvenlik kuvvetleri ve polis teşkilatını, yani modern polis gücünü ilk kez İmam Ali kurmuştur.) Askeri bir kimliğe sahip olmasının yanı sıra, Esbeg aynı zamanda hadis yazarıydı. Onun yazdığı “İmam Ali'nin Malik Eşter'e yazdığı mektup” ve “İmam Ali'nin oğlu Muhammed Hanafî'ye vasiyeti” gibi hadis metinleri, "Emirü'l-Müminin Hükümlerinin

Mucizeleri" ("Acâibu Ahkâmi Emirü'l-Müminin") adlı kitabında yer almaktadır. (Ahmed bin Ali Necâşî, "Er-Rical", s. 8)

Mâsumların zamanında hadis yazan ve kitap sahibi olan bir diğer şahıs

Süleym bin Kays Hilâlî'dir. O, Peygamberi ve Fatıma Zahrâ'yı görmemiş olsa da, İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynel Abidin ve İmam Bakır'ın sahabelerinden sayılmaktadır. Peygamberin sahabelerinden Ebu Zer el-Gıffârî, Salman-ı Farisî ve Mikdâd bin Esved'den de hadisler rivayet etmiştir. Yazdığı eser ise ismiyle meşhurdur — "Kitabu Süleym bin Kays Hilâlî". Emevî ordusunun komutanı Haccac bin Yusûf, Süleym'in ölüm emrini verdikten sonra, Süleym yazdığı kitaplarla birlikte Eban bin Ebi Eyyâş'ın evine sığınmış ve 85 yaşında vefat etmiştir. Onun hadisleri ve kitabı Eban bin Ebi Eyyâş tarafından yayılmış, İmam Sadık da Süleym bin Kays'ın rivayetlerinin çoğunu onaylamıştır. (Numânî, "El-Gaybât", s. 103)

Bir başka hadis kitabının yazarı

Ebû Süleyman Zeyd bin Vahâb'dir. O, Peygamberi görmemiş, ancak sahabelerini görmüş ve tabiînlerdendir. Zeyd bin Vahâb, Abdullah bin Mes'ud'dan, Ebû Zer Gıffârî'den hadisler naklen İmam Ali sahabelerindendir. Bu kişi, Peygamberi ziyaret etmek için yola çıksa da, o varana kadar Hz. Muhammed vefat etmiştir. Tarihte ilk defa olarak, İmam Ali'nin katıldığı hutbelerde onların içeriğini toplayan ve bir kitap haline getiren kişidir. Onun kitabı "Emîr el-Müminîn'in Hutbeleri" olarak adlandırılır (Muhammed bin Hasan Tûsî, "El-Fehrist", s. 72).

Böyle kişilerin hepsini saymasak da,

Hâris bin Abdullah Hemdânî ile bu listeyi tamamlıyoruz. Hemdânî, Peygamberi görmemiş, ama onu görenleri görmüş ve tabiînlerden olmuştur. O, aynı zamanda İmam Ali'nin sahabelerindendi ve Hz. Ali'nin özel talebelerinden sayılmaktaydı. Tarihte onun "Kitâbu Mesâil" adlı eseri kaydedilmiştir. Bu kitapta bir Yahudi'nin İmam Ali'ye sorduğu sorular ve Hazret'in verdiği cevaplardan bahsedilmektedir. Şu anda bu kitap mevcut değil, ancak Şeyh Sadûk, kendi "El-Hisal" kitabında bu soru-cevapları yerleştirmiştir. Onun diğer eseri ise "Sahîfetu Hârîs" adını taşır ve bu eser, hadisler ve İmam Ali'nin hutbelerinden oluşmaktadır (Şeyh Sadûk, "Et-Tavhid" kitabı, c. 1, s. 31).

Hicretten 13 yıl öncesinden Hicrî Kamerî 40. yıla kadar

olan 53 yıllık süreç, hadis tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu dönem içinde kaleme alınan tüm hadis kitapları ve müellifleri, İmam Ali'nin hilafetinin sonuna kadar olan süreci kapsamaktadır. Yani, Hicretten 13 yıl öncesinden başlayıp Hicrî 40. yıla kadar olan zaman diliminde bu eserler yazılmıştır. Bu dönemin müellifleri, Peygamber'i, onun ashabını ve tâbiîn neslini

en azından görmüş, aynı zamanda Âl-i Abâ –yani Peygamber, İmam Ali, Fatıma Zehra, İmam Hasan ve İmam Hüseyin– döneminde yaşamış kimselerdir. Dolayısıyla bu kitapların yazarları, hadisin en doğru temsilcileri sayılmaktadır. Hicrî 40. yıldan itibaren, Muaviye'nin İmam Ali'nin şehadeti ve İmam Hasan ile yaptığı barışın ardından hilafeti ele geçirmesiyle birlikte, sadece hadis yazmak değil, hadis rivayet etmek ve Kur'ân ayetlerini hadislerle açıklamak dahi yasaklandı. Bu yasak dönemi, birkaç yıllık istisnalar dışında, yaklaşık 85 yıl sürdü. Muaviye'nin hilafetinin başladığı Hicrî 41. yılın başlarından, Hişam bin Abdülmelik'in hilafetine, hatta onun ölümüne kadar devam etti. Elbette bu dönem içinde, İmam Muhammed Bâkır'ın zamanında hadis ilmine dair sınırlı da olsa bir “nefes alma” imkânı doğmuştu. Hişam'ın ölümünden hemen önce, Emevî hilafeti içindeki çalkantılar sonucu iki yıl içinde dört Emevî halifesi taht değiştirdi ve nihayet Hicrî 127. yılda Emevîler tamamen yıkılarak Abbâsîler iktidara geldi. Abbâsî halifesi el-Mansur'un iktidarını sağlamlaştırmasına kadar geçen yaklaşık 15-20 yıllık dönemde bir boşluk oluştu. Bu süreçte, İmam Muhammed Bâkır tarafından başlatılan ilmî hareket, İmam Cafer-i Sâdık tarafından daha da genişletilerek yeniden canlandırıldı ve hadis mektebi yeniden ayağa kalktı.

Mâsum imamların meydana getirdiği kitaplar

hiçbir zaman gölgede kalmamalıdır, çünkü bu kitaplar hadisin esas kaynaklarıdır. Aslında, hadisin kaynağı tam olarak bu on dört kişidir – Peygamber'den İmam Mehdi'ye kadar olan masumlar. Ancak, bu kitaplardan bazılarının, mesela "İmam Hasan'ın sayfası" ve "İmam Hüseyin'in sayfası" adlı kitapların adları tarihte kaydedilmiş olsa da, onların orijinal nüshalarına dair hiçbir iz yoktur. Ayrıca, tarihte "Kitâbu Fatıma" adlı bir hadis kitabından da bahsedilmektedir, fakat elimizde mevcut değildir ve onun nerede olduğu konusunda farklı versiyonlar bulunmaktadır. İmam Secaad'ın "Secadiye Sayfası" ve diğer iki kitabı ise, kendisinden sonra evlatları tarafından korunmuş ve yayımlanmıştır. Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgiyi aşağıda vereceğiz. Bu nedenle, bu yazıda İmam Ali'nin kitaplarından başlayarak meseleyi ele alacağız.

İmam Ali'nin kitapları

hadis alanında özel bir öneme sahiptir. Hem kendisi tarafından yazılan, hem de sahabeleri tarafından ondan öğrenilerek kaleme alınan, ayrıca sonraki dönemlerde onun sözlerinden toplanan kitaplar, İslam ilimlerinde – Kur'an-ı Kerim ve Peygamber sözlerinden sonra – en temel kaynaklardan sayılmaktadır. Peygamberin sağlığından başlayarak, kendi vefatına kadar İmam Ali bir kaç önemli kitap kaleme almıştır. Bu kitaplardan birçoğunu burada zikredeceğiz. Şunu belirtmek gerekir ki, İmam Ali henüz çocukluk döneminden itibaren yazıp okumayı bilirdi. O, hem Kur'an-ı Kerim'in önemli katiplerinden biri olmuş, hem de hadisi yazan ilk masum kişi olarak kabul edilir. Yukarıda adını anmış

olduğumuz Ebu Rafi ise sahabeden biri olarak, ondan sonra hadis yazmaya başlayan ilk kişiydi. Şimdi ise İmam Ali'nin en önemli kitaplarını sıralayalım:

“Kitabu Ali”

bu, İmam Ali'nin en tanınmış kitaplarından biridir ve yukarıda kısaca bahsettiğimiz fıkhi hadiseleri kapsamaktadır. Tarihi kaynaklara göre, bu kitabı İslam Peygamberi İmam Ali'ye yazdırmıştır. Öyle ki, fıkhi hükümlere dair Hz. Peygamber'in söylediklerini İmam Ali kaydetmiş, bu sebepten bazı kaynaklarda kitap doğrudan Peygamber'e de nispet edilmiştir.

Bu kitapta yer alan hadisler günümüze dağılmış bir şekilde ulaşmış ve çeşitli hadis kaynaklarında korunmuştur. Tarihte bu kitap, "Sahifetu Ali" veya "Mushafetu Ali" adlarıyla da tanınmaktadır.

Bu esere dair birçok kaynağda bilgi verilmektedir. Örneğin: Celaleddin Süyuti'nin El-İtkân fi Ulûm-il-Kur'an adlı eserinde (cilt 1, s. 59 ve 74), Hakim Heskânî'nin Şevâhid-ut-Tenzîl li Kavâid-it-Tefzîl adlı kitabında (cilt 1, s. 36), İbn Sa'd Bagdadî'nin Et-Tebakât-ül-Kubrah adlı eserinde (cilt 2, s. 238) ve diğer kaynaklarda bu kitaptan bahsedilmektedir.

Ehli-sünnet âlimlerinin birçok kaynağında da bu kitabın adına rastlanır. Ancak ne yazık ki, ehli-sünnetin temel hadis kaynaklarında İmam Ali'den sadece 537 hadis nakledilmiştir ki bu da onun ilmî ve mirasının ne kadar az bir şekilde sunulduğunu göstermektedir.

"Camiye"

görünüşte, İmam Ali'ye ait olan ikinci kitaptır. "Camiye" kitabı da fıkhi hükümler hakkında Peygamberin söylediklerinden ibaret olup, kitabın adı ehl-i hadiste geçer. Bu kitaptan nakledilen hadiseler hakkında da daha çok sözü, Ehl-i Sünnet âlimleri söylemişlerdir. İmam Gazali ("Sirrul-âlemîn", cilt 1, sayfa 467) ve Şerif Corcani ("Şerhul-Muva'if", cilt 6, sayfa 22) bu kitap hakkında bazı notlar düşmüşlerdir. Elbette, bu kitabın yukarıda bahsedilen kitapla aynı olduğunu iddia edenler de vardır.

"Mushaf-ı Fatima"

İmam Ali'nin tarihte adı geçen, ancak kendisi elde olmayan kitaplarından biridir. Bu kitapta, Peygamberin kızı Fatıma Zehra'ya söylediği hadiseleri İmam Ali yazıya geçirmiştir. Böylece İmam Ali, sohbet sırasında bulunmuş ve bu hadiseleri yazıya dökmüştür. Bu kitap, Peygamberin Fatıma'ya verdiği nasihatleri, öğütleri ve ibret verici sözlerinden ibarettir. İmam Cafer Sadık, bu kitabı şu şekilde tanıtmıştır: "Bu, Peygamberin kendi kızı Fatıma'ya söylediği ve İmam Ali'nin yazıya geçirdiği bir kitaptır." Üçüncü hicri yılında yaşamış, İmam Hasan Askeri'nin öğrencilerinden olan Saffar Kumi, bu hadisi kendi kitabında nakletmiştir ("Bəsairud-dərəcət", sayfa 176, 181). Elbette, bu kitabın Fatıma Zehra'ya ait hadiselerden oluştuğu da iddia edilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, o kitap da aynı adı taşımaktadır. Ancak o

kitaptan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ya aynı ada sahip iki kitap vardır, ya da yanlışlıkla bu kitaba "Fatıma Zehra'nın hadiselerinden oluşan kitap" denilmiştir.

"Kitâbü'l-Cefr"

İmam Ali'nin gayb ilminden söz eden ve tarih boyunca şöhret kazanmış eserlerinden biridir. Bu eserin ismi tarihî kaynaklarda geçmekteyse de, orijinal nüshasına dair elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Bazı âlimlere göre bu eser oldukça küçük hacimlidir ve yalnızca bir ya da iki deri yapraktan ibarettir. "Cefr" kelimesi, Arapçada keçi veya kuzu anlamına gelir; bu eserin de keçi ya da kuzu derisi üzerine yazılmış olması sebebiyle bu adla anıldığı bildirilmektedir. (Basâirü'd-Derecât, s. 159; Tefsîru'l-Ayyâşî, c. 2, s. 28)

"Ta'likâtü'n-Nahviyye"

bu eser, Arap dilbilgisinin sentaks (nahiv) alanına dair olup, İmam Ali'nin öğrencisi Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye öğrettiklerinden oluşmaktadır. Günümüzde bu eserin yazılı nüshası mevcut olmasa da, Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi ve noktalama çalışmalarında öncü olan Ebu'l-Esved ed-Düelî, ilmî faaliyetlerinde bu esere atıfta bulunmuştur. Günümüzde kullanılan Arapça gramer kitaplarında da bu eserde yer alan temel kurallara yer verilmektedir. (Mektûbâtü Ehâdîsi'l-Aimme, c. 1, s. 46; c. 2, s. 9)

"Kitâbü'd-Diyât"

İmam Ali'ye nispet edilen diğer önemli fıkıh eserlerinden biridir. Bu kitapta, fıkıh ilminde "diyât" olarak bilinen, kişiye verilen zararın maddî tazminatına dair ölçüler detaylı şekilde ele alınmıştır. Eser günümüze tam metin hâlinde ulaşmış olup, 17 deri yapraktan oluştuğu rivayet edilmektedir. Merhum Kulaynî, Şeyh Sadûk ve Şeyhü't-Tâife Tûsî gibi büyük hadis âlimleri bu eserden rivayetlerde bulunmuşlardır. Tarihî kaynaklara göre, söz konusu eser zamanında İmam Ca'fer es-Sâdık ve İmam Rızâ'ya sunulmuş; her iki imam da bu eserdeki rivayetleri tasdik etmişlerdir. Görünüşe göre eser, Bin Ebcür Kenânî tarafından kaleme alınmış ve İmam Ali'nin ordu komutanlarına yaptığı konuşmalar esas alınarak derlenmiştir. Fıkıh açısından insan bedenine verilen zararların maddî karşılıkları, yani şer'î diyât miktarları bu kitapta tafsilatlı biçimde zikredilmiştir. (Kitâbü Abdullah bin Cerîr, s. 139)

"Kitabun fil-ulumil-Quran"

İmamın başka bir eseri olan bu kitap, Kur'an ilimlerine adanmıştır. 13 deri sayfasından oluşan bu eser, Allâme Meclisi tarafından tam olarak "Biharul-Envar" adlı kitapta kaydedilmiştir. Kitap, İslam'ın öğretilerine dair Kur'an ilimleri konusunu kapsayan başlıkları anlatır. ("Eyyanuş-Şia" Ansiklopedisi, c. 1, s. 85)

"Müşhefu Ali"

tarihte bu adla iki farklı kitap tanınır. Bunlar, İmam Ali'ye ait olduğu kabul edilen ve onun kaleme aldığı bazı Kur'an sayfalarından oluşan kitaplardır. Bu kitaplarda, İmam Ali yazdığı ayetlere kısa açıklamalar da eklemiştir. Bu açıklamalar genellikle nâsikh ve mensûh ayetlerine dair yorumlardır. Birinci kitap, Kufi harfleriyle yazılmış olup Ya Sin sûresinden Fussilet sûresine kadar olan bölümleri kapsar. Aynı adı taşıyan ikinci kitap ise Hud sûresinden Kehf sûresine kadar olan bölümleri içerir. Her iki kitap şu an eldeki el yazmaları halinde mevcuttur ve Meşhed'deki İmam Rızâ'nın türbesindeki müzede saklanmaktadır. ("Eyyanuş-Şia" Ansiklopedisi, c. 1, s. 84-86)

İmam Ali'nin tarihte kaydedilen sonuncu - onuncu kitabı

Halife Osman dönemi sırasında tüm Kur'an nüshaları toplanırken, İmam Ali bir kaç develik yük deri üzerine yazılmış Kur'an ve açıklamalarını getirip sunmuştur. Bu kitap, Kur'an'ın ilk tam tefsiri olarak da tanınır. İmam Ali, Kur'an'ın tüm ayetlerini ve bildiği bilgileri burada toplamıştır. Kitap oldukça geniş ve açıklamalarla zengindir. Ancak, halife Osman tarafından kabul edilmemiştir ve İmam, develeriyle bu nüshaları geri almıştır. Bu olay ve kitapla ilgili tarihte kayıtlar bulunmaktadır, ancak kitabın sonraki akıbetiyle ilgili kesin bir bilgi yoktur. Yine de çeşitli kaynaklar bu olayı kaydetmiştir. (Mektubat Ahâdisul-Emme, c. 1, s. 52)

"Kumeyl duası", "Malik Eştare mektubu", "Muhammed Hanefiyye'ye tavsiyeleri" ve "İmam Hasan'a nasihat" de tarihte ayrı kitaplar olarak anılmıştır. Ancak yukarıda bahsedilen kitaplarda bu metinler de yer aldığından, onları ayrı olarak kaydetmedik.

Kur'an ayetleri, Muhammed Peygamber ve İmam Ali'nin sözleri

İslam öğretisinin ilk ve temel kısmını oluşturur. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, hadisler, Kur'an'ın anlamına uygun olarak onun açıklamalarıdır ve bu açıklamalar, Kur'an ile birlikte tarihe sahiptir. İmam Ali'den tarihte ondan çok sayıda kitap kalmış olan ilk kişidir ve bu kitaplar büyük bir ilim kaynağını oluşturur. Hicri 4. yüzyılda yaşamış olan Seyyid Razi, "Nehcül-Belâğa" adıyla İmam Ali'nin hutbelerinden, mektuplarından ve kısa sözlerinden oluşan bir kitap derlemiştir. Daha sonra, hicri 6. yüzyılda yaşamış olan Abdülvahid Temimi, "Gürrarül-Hikem fî Dürerül-Kelim" adlı eserinde, İmam Ali'nin binlerce kısa hadisini toplamıştır. Modern alimlerden Seyyid Sadık Musevi Şirazi ise "Temamu Nehcül-Belâğa" adlı kitabında, İmam Ali'nin tüm mektuplarını, hutbelerini, hadislerini ve dualarını geniş bir şekilde toplamıştır. Ayrıca, bütün hadis kitaplarında İslam Peygamberi ve İmam Ali ile ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır.

Karanlık dönem: Hicri 40. yıldan sonra

başladı. Bu dönemde, Hicri 40. yıla kadar yazılmış bütün hadiseler ve kitaplar hakkında konuştuk. Bir kez daha belirtmek gerekir ki, bu kitapların çoğu Hicri 40. yılın sonlarına kadar yazılmıştır; yani, Muaviye'nin hilafet başına geçişine kadar. Hicri 40. yıldan sonra, Emevi döneminde İslam üzerinde karanlık bir dönem başlamış ve artık yeni kitap yazılmamıştır. Bu karanlık dönem, Hişam bin Abdülmelik'in 125. hicri yılında vefatına kadar devam etmiştir. Bu 85 yıl boyunca, hadis yazmak bir yana, hatta hadis söylemek bile yasaklanmış, sadece açıklama yapılmadan Kur'an okumaya izin verilmiştir.

Bu dönemde, minberlerde İmam Ali ve soyuna lanet okunması emredilmiştir. Bu dönem, aynı zamanda İmam Hasan'ın şehit edilmesi ve İmam Hüseyin'in Kerbela faciasının yaşanmasıyla da tanınır. Bu dönemde, en uzun süreli imametini İmam Zeynelabidin (Secaad) yaşamıştır. O dönemde, insanlar basit sorularını bile İmam Zeynelabidin'e sorabilmek için yanına yaklaşılamamışlardır. Gerçekten de, İmam Hasan ve İmam Hüseyin hakkında birkaç hadis ve rivayet bulunmaktadır, ancak bunlar yasakların olmamasıyla ilgili değildir; bu iki kişinin şahsi nüfuzları, Peygamber'in torunları olmaları ve onların hakkında Kur'an ayetleri ve hadislerin bulunması ile ilgilidir.

Karanlık dönem sırasında birçok kitabın kaybolması ve nüshalarının yok edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak, Ömer bin Abdülaziz'in hilafeti sırasında bazı yasaklar kaldırılmış ve İmam Baqir o dönemin ilmî faaliyetlerini canlandırmıştır. Bu durum ancak Hicri 99. yıldan Hicri 105. yıla kadar devam etmiştir. Hişam bin Abdülmelik'in hükümete gelmesinin ardından durum tekrar eski haline dönmüştür.

İmam Seccad'ın “Seccadiyye Sahifesi” ve diğer iki eseri

her ne kadar o 85 yıllık yasaklı döneme ait olsa da, sonrasında İmam Bakır tarafından derlenip gün yüzüne çıkarılmıştır. Aslı 38 başlıktan oluşan ve Hazret'in dualarını içeren bu eser, hadis yasağının kurbanı olmuştur. Kitabın tam anlamıyla bir bütün haline getirilmesi ise, İmam'ın vefatından sonra, İmam Muhammed Bakır tarafından mümkün kılınabilmektedir.

Her ne kadar İmam Muhammed Bakır ve kardeşi Zeyd bin Ali — bu iki kardeş — dua koleksiyonunu İmam Seccad hayattayken derlemiş olsalar da, kitap o dönemde tam bir şekle kavuşamamıştır.

İmam Seccad'a ait diğer iki eser olan “Hukuk Risalesi” ve “İmam Seccad'ın Hadis Kitabı” da benzer bir akıbetle karşılaşmıştır. Ne var ki, “Hukuk Risalesi”, hicri IV. yüzyılda yaşamış olan el-Harrani'nin Tuhafü'l-Ukul adlı eserinde yer alarak günümüze ulaşabilmektedir. Ancak diğer hadis kitabı tam haliyle elimize ulaşamamış; yalnızca bazı hadisleri, mevcut kaynak eserlerde yer almaktadır.

“Bakiriyye” ve “Sadikiyye” dönemleri

olarak adlandırılan zamanlar, hadislerin aktarımı ve yaygınlaştırılması bakımından özel bir öneme sahiptir. “Bakiriyye” dönemi, Ömer bin Abdülaziz'in hilafetinden

başlayarak, Hişam bin Abdülmelik'in hilafetine — hatta İmam Bakır'ın şehadetine — kadar süren yaklaşık 15–20 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

“Sadıkiyye” dönemi ise, Hişam bin Abdülmelik'in ölümünden başlayıp, Abbasî halifesi el-Mansur'un iktidarına, daha net ifadeyle, İmam Sadık'ın onun emriyle şehit edildiği zamana kadar devam eden dönemi ifade eder.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Emevîler'in son üç yılı içinde dört halife değişmiş, Abbasîler ise gerçekleştirdikleri isyanlarla Emevîler'e karşı mücadele etmiş ve nihayetinde hilafeti ele geçirerek iktidarlarını pekiştirmişlerdir. Bu süreç yaklaşık olarak 15–20 yıl sürmüştür. İşte bu dönemde, İmam Cafer-i Sadık, hadis ilmine yeni bir soluk getirmiş ve geniş çaplı bir ilmî hareket başlatmıştır.

Aralarında yaklaşık 15 yıllık bir fark bulunsa da, “Bakıriyye” ve “Sadıkiyye” dönemleri, hem ilim hem de kıyam dönemi olarak kabul edilir. İmam Bakır'ın yetiştirdiği talebeler, daha sonra İmam Sadık'ın öğrencileri olmuşlardır. O dönemlerde her iki imam da birçok öğrenci yetiştirmiş ve bu öğrenciler vasıtasıyla onlarca kitap kaleme alınmıştır.

İslamda İlk Eğitim Merkezi

İmam Cafer-i Sadık tarafından Medine'de kurulan ve dört bine yakın öğrencinin eğitim aldığı bir merkezdir. İmam ve onun öğrencileri onlarca kitap yazmış, bu kitapların birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu okulun yetiştirdiği alimlerden bazıları şunlardır: Ebu Basir Esemi, Eban bin Teglîb (Usûl-i Fıkh ilmine ait ilk kitabın müellifi), Cabir bin Hayyan (Kimya ilminde ilk temel isimlerden biri), Cemil bin Derrac, Cabir bin Yezid Cevfi, Zurara bin Ebi Şeybani, Malik bin Enes, Mufazzal bin Ömer, Numan bin Sabit, Abdullah bin Necaşi, Muhammed bin Muslim, Bureyd bin Muaviye, Yunus bin Abdurrahman, Hişam bin Hekem (İslamda Kelam ilmine ait ilk kitabın müellifi) ve daha binlerce diğer hoca. Bu alimlerin her biri, İmam Bakır ve İmam Sadık'tan onbinlerce hadis öğrenmiş, ezberlemiş ve kaydetmişlerdir. Örneğin, Cabir bin Cevfi, her iki imama yaklaşık 70 bin hadis öğrenmiş, Muhammed bin Muslim ise 50 bin hadis öğrenmiştir. İmamın talebeleri ve öğrencileri, her biri birer alim olarak yetişmiştir. Bu dönemin sonunda, artık imamların öğrencileri birçok eser ortaya koymuş ve bu günlere kadar o kitaplar ulaşmıştır.

Hatta daha sonra "El-Muhasin", "Kurbul-esnad", "Besairü'd-Derecatul-Kubra" gibi kitaplar, sonraki imamların zamanında yazılsa da, esasen İmam Bakır ve İmam Sadık'ın öğrencilerinin kaydettiği hadis cüzleri esas alınarak yazılmıştır.

Kur'an korunduğu gibi, hadis korunulmadı

ve buna yalnız üzülmekteyiz, çünkü bu, İslam'ın ilk yıllarından itibaren böyleydi. İslam'ın ana kitabı Kur'an olduğu için ona daha fazla dikkat edilmeliydi ve edilmiştir. Kur'an esas olmuştur, çünkü hadislerin doğruluğunu kontrol etmek için de esas kriter, onların anlamının Kur'an'ın ayetleriyle uyumlu olmasıdır. Diğer taraftan, hadisler sayıca oldukça fazlaydı. Tabii ki, yanlışlıkla hadis söyleyenler ve sonradan bile bile sahte hadis uyduranlar da mevcuttu, bunu da unutmamalıyız.

Temel mesele Őu ki, İslam'ın ilk zamanlarından, ilk Kur'an ayetinin nazil olduğu günden ve İslam dini ilan edilip ilk kez duyurulduğu günden itibaren hadisler de vardı. Mesele Őu ki, İslam'ın ilk yıllarında insanlar, bazen yanlışlıkla, cahillikten veya bilmeden yanlış hadisler söylüyorlardı.

Genel olarak, böyle hadisler, şahitler tarafından duyulup Peygamber'e ve daha sonra masum imamlara bildirilirdi. Onlar da yanlış hadis söyleyenleri uyarır ve hatalarını düzeltirlerdi. Peygamber, Kur'an'ı hem yazdırır hem de ezberletirdi; ancak hadis konusunda aynı hassasiyeti sağlamak oldukça zordu. Yanlış hadis söyleyenlere sadece ciddi uyarılarda bulunur, fırsat buldukça ise önemli konularda İmam Ali'ye hadis yazdırırdı.

Özetle, hadisler üzerinde de çalışılmış ve onların korunmasına, tahrif edilmeden saklanmasına masumlar çok dikkat etmişlerdir. Hadisin korunması, İmam Bakır ve İmam Sadık'ın döneminde tam olarak çözüme kavuşmuş olsa da, maalesef mezhepçiliğin yayılmasıyla birlikte yanlış ve sahte hadisler de artmış, ancak onları ayırt etmek artık kolaylaşmıştır.

İmam Bâkır ve İmam Sâdık'ın eserleri

hadislerin yazılmasının yeniden başlama zamanı olarak kabul edilir ve doğru hadislerin kaynağı olarak tarih kitaplarında yer almıştır. Tabii ki, yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, bu kitapların çoğu İmam Sâdık'a, bir kısmı ise İmam Bâkır'a aittir. Burada biz yalnızca onların isimlerini anıyoruz; o kitapların çoğu günümüzdeki kaynak kitaplarımızda mevcuttur. Yani, o kitaplar hakkında bilgiler oldukça fazladır ve söylediğimiz gibi, bugüne kadar birçoğu muhafaza edilmiştir ya da o kitaplardaki hadisler çağdaş eserlere aktarılmıştır. “Erbe Miye” meselesiyle ilgili de bu konuda detaylıca konuşacağız.

İmam Bâkır'dan eserler

silsilesinde ilk kitap “Tefsîrül-Bâkırî”dir. Sonradan, Bin Nâdim onu Ebû Cârûd'dan nakletmiştir. Bin Nâdim, Ebû Cârûd'u görmüş, Ebû Cârûd ise hatta İmam Sâccad'ı da görmüş ve Muhtâr'ın isyanına destek veren ashâbdan olmuştur. Bu kitabın bazı bölümleri günümüze kadar ulaşmıştır. Diğer bir eser ise “İmam Bâkır'ın Sêdul-Xeyr Risâlesi”dir. Bu eser iki mektup ve beş deri sayfadan oluşur ki, Koleyî “Ravzêtul-Kâfî” eserinde bu risâleyi tam olarak aktarmıştır, yani günümüze kadar korunmuştur. İmam Muhammed Bâkır'ın bir diğer kitabı, hatta sünnîlerin de kaynak kitaplarında olan ve “Müsnêdu ðhmêd”de yer alan hac ibadetleriyle ilgili fiqhî konuları işleyen “ðl-Mênâsık” kitabıdır. Elbette, anlamlı bir eser olarak değerli “Aşûra Ziyâretnâmesi” de Kerbelâ şehidi İmam Muhammed Bâkır'a aittir.

İmam Sâdık'ın kitapları

İmam Ali'nin eserleri gibi çok sayıdadır ve neredeyse tüm eserleri mevcut kaynak hadis kitaplarında yer alır:

- 1) Kelâm ve fıkıh alanında “Risâletul-Ehvâziyye”;
- 2) Fıqhe dair “Risâletün fil-qanâim”;
- 3) Ahlâk hakkında “Risâletün fi vucûhil-meaiş vel-ibâd”;
- 4) İrfân alanında “Risâletün ila eshâbih”;
- 5) Kelâm ilmiyle ilgili “Töhid-i Mufazzel”;
- 6) Yine Kelâm ilmiyle ilgili “El-Ehlîcatü fit-tohid”;
- 7) Ahlâk ve irfân konularında “Misbahüş-şeriat”;
- 8) Qur'an ilimleri üzerine “Havasul-Qurânul-Kerîm”.

Meşhur “Erbain” Ziyâretnâmesi de İmam Sâdık’a aittir ve kitap kadar önemli bir eserdir.

İmam Cəfər Sâdık’ın talebeleri

İmam Cəfər Sâdık’ın talebeleri de çok sayıda esere sahiptirler. Hatta bazı kitaplarda, İmam Sâdık’a nisbet edilen eserlerin aslında onun talebeleri tarafından yazıldığı belirtilir. Mesela, İmam Sâdık’ın öğrencisi ve kimya ilminin kurucusu Câbir bin Hayyân tarafından yazılan “Kimya” adlı kitap, İmam Sâdık’a nisbet edilmiştir, ancak bu, Câbir’in İmam’ın derslerinden faydalanarak yazdığı bir eserdir. Genel olarak, zamanında İmam’ın talebelerinin ondan derleyerek yazdığı üç yüze yakın risâlenin olduğu bazı âlimler tarafından kaydedilmiştir. Fakat çok yazık ki, sonraki dönemlerde bunlardan yalnızca otuz kadarı günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserler de kaynak kitaplarda yer almıştır.

Bazı kitaplar ise, İmam Sâdık’a ait olmadığı halde ona nisbet edilmiştir. Bu eserler aslında, İmam’ı sevmeyenler tarafından bilerek ortaya atılmıştır. Mesela, “Ulumul-Ğarîbe” adlı kitap, sihir ve fal hakkındadır. Çoğu insan onu İmam Sâdık’a ait olarak kabul etse de, bu büyük bir yalan ve iftiradır.

İmam Kazım’dan gelen kitaplar

da mevcuttur. İmam Musa Kazım’ın dönemi daha zor şartlarla geçse de, o Zat’ın ömrünün bir kısmı zindanlarda olsa da, kitapları hâlâ mevcuttur. Bunlardan şu an elimizde olmayan ve sadece birkaç kısmı Bin Şehr Aşub’un “Mənaqibu Ali Əbi Talib” adlı kitabında geçen “İmam Kazım’ın tefsiri” ve ashabı Musa bin İbrahim’in İmam’dan duyduğu hadiseleri yazdığı “Musnədu el-İmam Musa bin Cəfər” adlı kitapları anabiliriz.

İmam Rza’nın eserleri,

genellikle halife Memnun’un veliahtlığı kabul ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Ancak bu kabul, hükümet, siyaset, maliye ve askeri işlere karışmama şartıyla olmuştur. Çünkü bu, İmam Kazım’ın zamanındaki zorlu dönemin ardından, İmam Rza’ya halkla ve toplumla iletişim kurma fırsatı yaratmıştır. Ehlibeyt sevgilisi olanlar, Tus ve çevresinin dışından İmam’ın huzuruna gelmişlerdir. İmam Bağır ve İmam Sadık zamanındaki gibi olmasa da, İslam öğretisini yaymak adına güzel bir

fırsat elde etmiştir. Bu yüzden ondan çok sayıda hadis ve kitap kalmış, ilim sahibi sahabeler yetişmiştir.

İmam'ın kitaplarından biri, hadislerden oluşan "Sehifâtür-Rezeviyye"dir.

Sahabelerinden Abdullah bin Ahmet, İmam'dan duyduğu hadiseleri, dua ve zikirleri bu kitapta toplamıştır. Şüphesiz, müellif İmam Rza, toplayan ise sahabelerdir.

Diğer bir kitabı, halife Memnun'un sorularına verdiği cevaplardan oluşan, 54 deriden oluşan kelam ilmine ait bir eserdir. İbn Şöbe Herrani, "Tühefül-uqul" adlı eserinde bu kitabı tam olarak aktarmıştır. Tarihteki diğer bir kitabı ise "Risaletü temaiş-şeriatil-Mustefeviyye fi usulid-din" adlı eserdir.

Bunun dışında, İmam Rza'ya ait olarak kabul edilen üç kitap daha mevcuttur.

Bunlardan biri "Fihur-Rza", diğeri "Sahifatür-Rza" ve bir diğeri ise "Tibbur-Rza" olarak bilinen "Risaletüz-zehbiyye"dir. Elbette, son iki kitabın İmam Rza'ya veya sahabelerine ait olup olmadığı konusunda alimler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.

İmam Rzâdan sonra yenîden zor bir dönem

ve hadîsin ağır günleri başlar. İmam Rzâ şehîd edildikten sonra, yeniden baskı ve eziyetlerin arttığı, en zor bir dönem olur. Genelde, İmam Rzâdan sonraki dönem, yani Abbâsî halîfesi Me'mûn'un Allah'ın hüccetini şehîd etmesinden İmam Mehdi'nin gîybete çekilene kadar olan dönem, Emevî halîfelerinden Mâviye ile başlayıp, Hişâm bin Abdül-Melik'in ölümüne kadar olan döneme çok benzerdir. Hatta diyebiliriz ki, bu dönem daha da zalim olmuştur.

O zamanlar, Emevîler masum imâmları her türlü yolla susturmaya çalışırlarken, bu döneme gelince Abbâsîler artık onları yalnızca ve yalnızca öldürmek amacını güdüyorlardı. Bu yüzden İmam Rzâdan sonraki imâmlar hızlı ve genç yaşlarda şehîd edildiler. En erken şehîd edilen ve dünyadan ayrılan sonraki imâmımız 25 yaşındaki Muhammed Cevâd (Taqî) oldu. Ondan sonra, İmam Ali Hâdî (Neqî) 42 yaşında, İmam Hasan Askerî ise 28 yaşında şehîd edildiler.

İmam Mehdi ise baştan, yani ana karnında gîybet alâmetli idi. Babasının cenaze namazını kıldığında, 5 yaşında iken küçük gîybete çekildi ve sonra, bugüne kadar süren büyük gîybette bulunuyor.

İmam Cevad'ın eserleri

esasen duaları ve münacatlarıydı. Günümüzde İslam âlimlerinin ortaya koyduğu "Sahife-i İmam Cevad" ondan kalan büyük bir mirastır. Bu kitapta esas olarak onun duaları, münacatları ve hadisleri toplanmıştır. İmam Muhammed Taki (Cevad), zorlu şartlarda ve kısa bir ömür sürmesine rağmen, onun duaları ve münacatları çok meşhur olmuştur. Bir kitap kadar önemli olan ise onun en çok yayılan "Hirzu İmam Cevad" duasıdır (Müstedrekü'l-Vesail, c. 13, s. 178, hadis 15033). Genel olarak, İmam Cevad'ın dua ve münacatları dağınık şekilde olsa da, kaynak kitaplarda, özellikle de "Tühfül-Uqul"da yer almış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

İmam Hadi ve İmam Askeri

ile gaybet dönemi için hazırlık süreci başlamıştır. Çünkü masum imamlar durumu tam olarak bilseler de, İmam Cevad'ın genç yaşta şehit olmasıyla birlikte, İmam Hadi ve daha sonra İmam Askeri, gaybet dönemi hazırlıklarına başlamışlardır. Dünya, hüccetsiz kalamaz, zalimler ise hüccetleri katletmekte kararlıdırlar. Demek ki, son hüccet gaybet edecektir. Bu süreç, İmam Bakır ve İmam Sadık'ın ilim hareketine benzer şekilde gelişmiştir. Elbette ki o dönemin şartları ve fırsatları yoktu, fakat İmam Bakır ve İmam Sadık'ın yaptığı gibi, yeni nesil İslam âlimleri ve fakihler yetiştirilmeli, ve özellikle de fakihlerin gaybet döneminde nasıl hareket etmeleri gerektiği gösterilmeliydi. İmam Hadi ve daha sonra İmam Askeri de, hem fakihler yetiştirmiş, hem de gaybet dönemindeki âlimlere nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini öğretmişlerdir.

İmam Hadi'nin çok önemli eseri

“Cebr ve Tevviz” kitabıdır. Bu eser, kelim ilminde çok önemli bir yer tutmaktadır. Bin Şöbe Harrani'nin “Tühfül-Uqul” kitabında tam olarak bulunmaktadır. Elbette, İmam Hadi'den bir kitap kadar anlamlı olan “Cemei Kebire” ziyaretnamesi ve “Kadiriyye” ziyaretnamesi de kalmıştır. Bu ziyaretnameler, dua edebiyatının çok önemli bir parçasını teşkil eder.

İmam Hasan Askeri'den kalan eserler

günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan biri hadis kitabı olan “Mevizetü'l-Kısar”, diğeri kelim ilminden “Risaletü'l-Münekkebet” ve bir diğeri ise Kuran'ın tefsiriyle ilgili “Tefsiru Hasanül-Eskeri”dir. Bu eserler şüphesiz ki, günümüze kadar varlığını korumuş ve ilim ehli tarafından faydalı bir şekilde kullanılmaktadır.

İmam Ali ve Ebu Rafi'den Şeyh Müfid ve Şeyh Tusi'ye

uzanan hadis tarihini artık yavaş yavaş tamamlıyoruz. Gaybet dönemiyle birlikte fakihlerin yeni bir sorumluluk dönemi başlıyor. Genel olarak, hadis tarihi İmam Ali ve Ebu Rafi ile başladı, İmam Bakır ve İmam Sadık ile olgunlaştı, İmam Hadi ve İmam Askeri ile yeni bir aşamaya geçti ve bu yolun öncüsü olan Şeyh Müfid ve Şeyh Tusi ile zirveye ulaştı. İlerleyen bölümlerde ifade edeceğimiz ki, hadis tarihinin tamamlanması ve fakihlerin yeni döneminin gelişip kökleşmesi de tam olarak bu iki büyük alim sayesinde mümkün olmuştur.

O dönemin ilk âlimleri

artık yetişmişti ve Gaybet döneminin sorumluluğunu üstlenmeye hazırdılar. Hatta İmam Hasan Askerî döneminde kitap telif edilmeye başlanmıştı bile. Elbette bu dönemin en büyük âlimleri, İmam Mehdi'nin Küçük Gaybet sürecinde kendisiyle doğrudan görüşen dört naib idi: Osman bin Said, Muhammed bin Osman, Hüseyin

bin Ruh ve Ali bin Muhammed.

Bu dövrün önde gelen diğer önemli âlimlerinden biri de İmam Hadi ve İmam Hasan Askerî'nin ashabı ve talebelerinden olan Ali bin İbrahim el-Kummî idi. Onun “Tefsîrü'l-Kummî” adlı eseri – Kur'an'ın hadislerle yapılan tefsiri – günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Müellifin, masum imamlardan istifade etmenin yanı sıra, ilk faydalandığı şahıs babası – İmam Cevad'ın ashabından olan İbrahim bin Hâşim el-Kummî'dir. Ayrıca yine İmam Cevad'ın ashabından sayılan Eyyub bin Nuh da kendisinin ilmî anlamda istifade ettiği bir diğer zattır.

İbn Bâbeveyh ve Kuleynî

Gaybet döneminin önde gelen büyük âlimleri arasında sayılır. İmam Mehdi'nin Küçük Gaybet döneminde yaşamış bu fakihler — "İbn Bâbeveyh Kummi" olarak bilinen Ali bin Hüseyin bin Musa bin Bâbeveyh ve "Sikatu'l-İslâm Kuleynî" unvanıyla tanınan Muhammed bin Yakub el-Kuleynî — aslında yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedirler.

Artık masum imamlar insanlar arasında zahirî olarak bulunmamakta ve onların görevini, bazı nazariyelere göre kısmen, bazılarına göre ise tamamen fakihler üstlenmektedir. İmamlar, bu dönem için yolu göstermiş, çizgiyi belirlemişlerdir. Masumların döneminde yaşamış muhaddislerle Gaybet döneminin âlimleri arasındaki temel fark, üstlendikleri sorumluluk ve taşıdıkları mesuliyettir. Elbette ki, bir masum imam hayatta olduğu sürece asli sorumluluk ve ilahî misyonun icrası onun omuzlarında olurdu. Gaybet döneminde ise bu yükün ön safında artık fakihler yer almaktadır. Bu konuya yazının sonunda daha kapsamlı bir şekilde değineceğiz.

Erba'-mi'e" hadisleri hakkında

açıklama yapmanın zamanı gelmiştir. “Erba'-mi'e” terimi, İslam Peygamberi döneminden başlayarak, ilk hadis kaynakları olan Kuleynî ve İbn Bâbeveyh'in eserlerine kadar uzanan süreçteki tüm rivayetleri kapsamaktadır.

Başka bir ifadeyle, yazılı literatürün tam anlamıyla şekillenmediği döneme kadar, nesilden nesile aktarılan; ağaç kabuklarına, hayvan derilerine ya da farklı malzemelere yazılan ve genellikle dağınık halde bulunan bu hadisler, başta Peygamber olmak üzere on dört masumun dünya hayatında sarf ettikleri sözleri içermektedir. Bu da Hicri takvimden 13 yıl önceden – Hicri 260 yılları arasındaki, yani yaklaşık 273 yıllık bir sürede söylenen hadisler anlamına gelir.

“Erba'-mi'e” kelimesinin anlamı “dört yüz”dür. Bu ismin verilme sebebi, söz konusu hadislerin dört yüz konu başlığı altında toplanmış olmasıdır. Bu hadisler başlangıçta sözlü olarak veya şahsî notlar halinde korunmuş, sonrasında ise İbn Bâbeveyh ve Kuleynî başta olmak üzere Şeyh Sadûk, İbn Şubbe Harrânî, Şeyh Müfid ve Şeyh Tûsî gibi büyük âlimler tarafından kitaplaştırılmıştır.

Bu hadislerin temel derlemesi günümüzde “Kütüb-i Erbaa” (Dört Kitap) olarak bilinen klasik hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ayrıca “Tuhafü'l-'Ukûl”, “El-İmlâ” ve döneme ait diğer klasik eserlerde de bu hadislerin izine rastlamak

mümkündür. Artık “Erba‘-mi’e” hadisleri hakkında bilgi edinmek isteyenler için bu eserler yeterli ve güvenilir başvuru kaynaklarıdır.

Böylece, İmam Ali ve Ebu Rafi‘nin doğrudan Peygamber’den rivayet ettikleri hadislerden başlayarak, İmam Mehdi’nin Küçük Gaybet dönemine kadar olan süreçte masumların beyan ettikleri rivayetler, temel hadis kaynaklarımızda — özellikle “Kütüb-i Erbaa” ve diğer klasik eserlerde — eksiksiz bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu dönem, Şîh hadis mirasının sağlam, sistematik ve kurumsal bir yapıya kavuştuğu en kritik aşamayı oluşturmaktadır.

Doğru hadisleri, yanlış hadislerden ayıran ilm

hadislere güveni pekiştirir, gerçeği tanımaya yardımcı olur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kur'an'dan farklı olarak hadislerin dokunulmaz kalmasında bazı problemler mevcuttu. 300 yıl yakın bir zaman diliminde, masumların hadislerini araştırmak, doğru, yalan, gerçek, sahte, hakiki, batıl hadisleri tespit etmek için "Ravayetül-hadis", "Dirayetül-hadis", "Fıkhül-hadis", "Teracimül-hadis", "Ricalül-hadis" gibi bilimleri kapsayan vahit bir Hadis ilmi gibi önemli ve güvenilir bir ilim ortaya çıkmıştır.

Tabii ki, hadisin doğruluğunu kontrol etmenin ilk yolu, anlamının genel olarak Kur'an'a uygun olup olmadığını incelemektir. Ancak bu, sadece genel bir anlamdır ve ilave araştırmalara ihtiyaç vardır. Örneğin, fikhî hükümleri oluştururken 1) "Sahih", 2) "Hasen", 3) "Müvessek", 4) "Zayıf" hadis türleri dikkate alınarak en çok "sahih" hadislere başvurulur. "Sahih" hadis, hem anlamı Kur'an'a uygun olan, hem senedi Peygamber'e ulaşan, hem de ravileri adaletli olan hadistir.

Hadisin metnini, anlamını, senedini, tarihini, ravilerini kontrol etmek için her biri ayrı bir ilim olarak gelişmiştir. Bu ilim ve araştırmalar, gerçek ve doğru hadisleri tanınamıza olanak verir. İtiraf edelim ki, bu çok zor ve sadece alimlere mahsus bir iştir; bu yüzden hadisleri alimlerden öğrenmek gereklidir.

“Kutubu Erbeâ”

olarak bilinen “El-Kutubu El-Erbeâ” dört kitaptan oluşur: Kuleyni’nin “Kâfi”, Şeyh Saduq’un “Men La Yahzuruhu’l-Fakih”, Muhammed Hasan Tûsî’nin “Tehzîbü’l-Ahkâm” ve “El-Istibsâr” adlı eserlerinde yaklaşık 45.000 hadis bulunmaktadır. Bunlar Şii kaynakları olarak kabul edilir ve tabii ki burada genellikle fikhî hadisler ön plandadır. Sünni kaynakları ise “Kutubu Sitte” olarak bilinen altı kitaptan oluşur: “Sahîh Buhari”, “Sahîh Müslim”, “Sünen İbn Mâce”, “Sünen Ebû Davud”, “Sünen Tirmizî” ve “Sünen Nesâî”. Bu kitaplarda ise yaklaşık 25.000 hadis bulunmaktadır ve bunların da çoğunluğu fikhî hadislerdir. Tabii ki, Ehl-i Beyt hadisleri büyük bir kaynaktır, bu yüzden “Kutubu Erbeâ” de hadis yönünden oldukça zengindir. Şüphesiz ki, Ehl-i Beyt hadislerinin çoğunu bir kenara koyduğumuzda sayı yaklaşık 20.000-25.000 arasında olacaktır. Mecidüddin bin Esîr “Câmû’l-Usûl min Ehadîs-i Resûl” kitabında “Kutubu Sitte”nin hadislerinin tekrarı çıkarıldığında geriye sadece 10.000 hadis kaldığını belirtmiştir. Elbette İmam Sadık’ın talebesi Malik bin Enes’in “El-Muvattâ”, Ahmed bin

Hanbel'in "Müsnedu Ahmed" kitabında da Ehl-i Beyt imamlarından olan pek çok hadis bulunmaktadır; fakat masumların hadislerini bir kenara koyarak sahabelere ait hadisler "Kutubu Sitte"'de toplandığında büyük bir ilmî kayıp yaşanır. Bunu da belirtmek gerekir ki, Feyz Kaşânî de benzer bir çalışma yapmıştır; o, Şii kaynaklarından olan "Kutubu Erbeâ" ve diğer birkaç hadis kaynağını bir araya getirmiş ve tekrarlanan hadisleri çıkarmıştır, fakat sayı pek fazla değişmemiştir. "El-Vâfi" adlı kitabında ise Peygamber Efendimiz başta olmak üzere tüm on dört masumdan farklı konularda 50.000 doğrulanmış ve tekrarsız hadis toplamıştır. Bu kitap, hadis ansiklopedisi olarak bilinmektedir.

Fark göz önünde duruyor

mesela, ilk üç raşid halifeden, tekrar eden hadisler çıkarıldığında, yaklaşık 200'e yakın hadis var. Ancak yalnızca İmam Ali'den "Ğürerü'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim"de tekrar etmeyen 1000'den fazla hadis getirilmiştir. Bu, Peygamber ve Ehli-Beyt'in hadislerinin büyük bir ilmî kaynak olduğunu ve Kur'an ile birlikte İslam öğretisini oluşturduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimiz, "Aranızda iki kıymetli emanet bırakıyorum: Birisi Kur'an, diğeri ise Ehl-i Beytim" dediğinde, aslında Kur'an ve hadisleri kastediyordu. Bu hadis, Kur'an'ın Peygamber'in dilinden söylediği "Ben, risaletim için sizden yakınlarıma (Ehl-i Beytime) sevgiden başka hiçbir karşılık ve ücret istemiyorum" ayetinin bir cevabıdır.

Şüphesiz ki, sevdiğinin sözünü dinlemiyorsan, sevginin bir anlamı yoktur.

Maalesef bazıları bu sevgiden mahrum olmuş ve Ehli-Beyt'in hadislerini reddetmişlerdir, bazıları ise tamamen hadisleri kabul etmeyerek büyük bir ilahi bilgiden uzaklaşmış ve en önemlisi de İslam'ı yanlış anlamışlardır.

Örneğin, basit bir hesaplama yapalım: Tarihe göre, Peygamber'in sahabeleri, yani onu gören Müslümanların sayısı en fazla 120.000'e kadar çıkmıştır. Fakat bu 120.000 sahabeden sadece 10.000'inin ismi tarih kitaplarında yer almıştır. Bu 10.000 sahabeden yalnızca 978'i hadis rivayet etmiştir. Bunlardan 211'i her biri sadece 2 hadis rivayet etmiş, 445 sahabe ise sadece bir hadis nakletmiştir. Ehli-Sünnet kaynaklarına göre, hadis rivayet eden diğer sahabeler arasında en fazla hadis rivayet eden kişi, Ebû Hüreyre olup, 5374 hadis söylemiştir. Ehli-Sünnet kaynak kitaplarında 20.000-25.000 hadis bulunmasına rağmen, bunlardan 5374'ü sadece bir kişiye aittir.

Buradaki mesele şudur ki, Ebû Hüreyre 6. hicri yılında İslam'ı kabul etmiş, sadece 18, bazı kaynaklara göre ise 22 ay boyunca Peygamber'in yanında bulunmuş, sonra Bahreyn'e göç etmiş ve Peygamber'in vefatından sonra hicri 11. yılın ikinci ayında Medine'ye dönmüştür.

Aynı kaynaklarda en fazla hadis rivayet edenler arasında İmam Ali'nin adı da geçmektedir ve o, 537 hadis 10. sıradadır. Çocukluğundan Peygamber'in yanında olan, İslam'ı ilk kabul eden, Peygamber'in amcaoğlu, damadı, Kur'an'ın ilk katiplerinden biri, hadisleri ilk yazanlardan biri, fazileti hakkında Peygamber'den onlarca hadis rivayet edilen birisi, sadece 537 hadis mi söylemiştir?!

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İmam Ali'den günümüze ulaşan 10 hadis kitabı bulunmaktadır. Ayrıca bazı kitaplar da vardır ki, bunlar İmam Ali'den dinlenip

yazılmıştır, örneğin, İmam Hasan el-Mücteba'nın babasından duyup yazdığı kitap. Özetle, bu mesele artık insaf ve vicdanlara bırakılacak bir konu olmuştur.

Hadis ve Fıkıh

Hadis ve fıkıh konularında önemli bir mesele vardır: o da hadisin temel yönelimi meselesidir. Hadisler ağırlıklı olarak fıkıh alanına yönelmiştir. Fıkıh, İslam hukuku yani şer'i hükümlerdir. Bir Müslümanın "ne yapabilir ve ne yapamaz?" sorularının cevapları fıkıh ilmi içerisinde aranır. Fıkıh, dinin amelî yönünü teşkil eder ve İslam'daki iki temel ilimden biridir: biri Kelam (inanç esasları), diğeri ise Fıkıh (şer'i hükümler).

Dinin nihai hedefi, sağlam bir inanç ve doğru bir ameldir. İnsan, bu iki temel unsurla — sahih bir düşünce yapısı ve doğru bir uygulama ile — hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşabilir. Allah yolunun asıl gayesi de budur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, daha önce de belirttiğimiz üzere, yaklaşık 500 fikhî âyet bulunmaktadır. Bu da kutsal kitabın yaklaşık 1/12'üne tekabül eder. İlk dönem İslam hadisleri ve eserleri de esas olarak fıkıh merkezli konular üzerine yoğunlaşmıştır. Hadis ilminin tarih boyunca daha çok fikhî meselelere odaklanmasının temel nedeni budur: Fıkıh alanı detaylarla doludur ve insanın bu bilgilere sürekli ihtiyacı vardır. Zira hayat devam ettikçe yeni fikhî meseleler ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, Şîî hadis literatürünün en önemli kaynaklarından biri olan "Kütüb-ü Erbaa" (Dört Temel Hadis Kaynağı) adlı derlemelerde yer alan yaklaşık 45.000 hadisin 30.000 kadarı fıkıh ile ilgilidir. Daha sonra, fikhî hadisleri daha derli toplu ve ulaşılabilir hâle getirmek amacıyla, Hicrî 12. yüzyılda yaşamış olan Şeyh Hurr Amilî, bu ve diğer kaynaklardaki fikhî hadisleri "Vesâilü's-Şîa" adlı eserinde toplamıştır. Bu eser yalnızca fıkha dair hadislerden oluşur ve içinde 35.000'den fazla rivayet yer almaktadır.

Söz konusu hadisler, fikhin temel 50 başlığına göre (örneğin, taharetten diyeteye kadar) tasnif edilmiştir. Yaklaşık 2.500'den fazla fikhî hüküm, Kur'an, sünnet ve diğer delillerden çıkarılmıştır. Bu hükümler, fıkıh uzmanı olmayan sıradan Müslümanların da anlayabileceği şekilde sunulmuştur. Ancak şu hususu belirtmek gerekir ki, fıkıh öyle bir ilimdir ki, fıkıh eğitimi almamış bir kişi ayet ve hadislerden doğrudan hüküm çıkararak amel edemez.

İnanç esasları (akaid), ahlak, maneviyat, tarih gibi konularda birey, ayet ve rivayetlerden şahsen istifade edebilir. Fakat fıkıh alanında bu durum geçerli değildir. Bir fıkıh âlimi (müçtehid), şu dört temel kaynağı sırasıyla inceler: 1) Kur'ân-ı Kerîm; 2) Sünnet (Hadisler); 3) İcmâ (Âlimlerin oyu); 4) Akıl (muktedir aklî çıkarımlar). Bu kaynaklardan hareketle fikhî hükümleri tespit eder ve toplumun hizmetine sunar.

Elbette İslam ilimleri içerisinde en öncelikli ve temel olan ilim Kelam (Akaid) ilmidir. Çünkü kişi öncelikle kendi inancını bireysel olarak sorgulamalı ve delil ve burhanlarla, yani aklî ve naklî kanıtlarla doğru inancı belirlemelidir. Ancak fikhî meselelerde durum farklıdır: Kişi ya yukarıda sayılan kaynakları derinlemesine

araştıracak düzeyde bir ilme sahip olmalı ya da fıkıh âlimlerinden istifade etmelidir.

Sonuç olarak: Hadis ilmi tarih boyunca büyük ölçüde fikhî konulara yönelmiştir. Hadisler olmadan İslam şeriatının hukukî yapısını kurmak ve hükümlerini belirlemek mümkün değildir.

Zühura kadar şeriat hakimleri

fıkıh alimleridir, fakihlerdir ve onların hadislerle doğrudan doğruya bir ilgisi vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, hadis tarihi, Peygamber Efendimizin sözlerini İmam Ali ve Ebu Râfi tarafından yazılması ile başlamış, Şeyh Müfid ve Şeyh Tusi'nin bu tarihe nokta koymasıyla tamamlanmıştır. Bu iki büyük âlim, hadis tarihinin tamamlanmasında ve fıkıh ilminin yeni döneminin başlangıcında önemli bir rol oynamışlardır.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, eski zamanlarda – masumların döneminde – hadisleri nakleden ve masumlardan olan sözleri toplayıp insanlara ileten kimselere "mühaddis" ve "fakih" denirdi. Çünkü hadisler genellikle fıkıh (şeriat hukuku) meselelerine dair olurdu. Elbette, sonradan "fakih" kelimesi daha geniş bir anlam kazanarak, şeriat alimi anlamına kullanılmaya başlanmıştır. Masum imamların bulunmadığı dönemde ise bu unvanla bahsedilen kişiler, Peygamber ve imamların sîlahiyetlerine kısmen üstlenmişlerdir.

Bu konuda Kur'an'da ve rivayetlerde geniş bilgi vardır. Peygamber Efendimizin ve İmam Ali'nin zamanında "mühaddis" ve "fakih" kelimeleri, genellikle Ebu Râfi ve Abdullah bin Abbas'a aittir. Sonraki dönemlerde ise İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık dönemlerinde, bu unvan daha geniş bir şekilde yayılmış ve Muhammed bin Muslim, Cabir Cevfi gibi şahsiyetlere de verilmiştir. Daha sonra, İmam Ali Hadi ve İmam Ali Askeri dönemlerinde, Ali bin İbrahim, Ahmed bin İshak gibi üstatlar da bu unvanı taşımışlardır.

İmam Mehdi'nin gaybet döneminde, bu silsile, Şeyh Kolayni ve Bin Babaveyh ile başlamış, devamında ise Şeyh Saduq, Şeyh Harrani, Şeyh Müfid ve Şeyh Tusi ile güçlenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu önemli silsile, İmam Mehdi'nin zuhuruyla sonlanacak, yani Allah'ın hüccetini geri getirecek olan şeriat alimleri silsilesidir.

Konumuzda fıkıh alimleri, fakihler hakkında daha ayrıntılı konuşmak, hem faydalı, hem de sohbetimizi daha da geliştirmiş olur.

Müheddisler - Fakihler - Müctehidler

bu sıralama günümüze kadar devam etmektedir. Elbette, bu kelimeler arasında "fakih" kelimesi daha kapsamlıdır, çünkü hem müheddislerle (hadisçilerle) hem de gayb dönemi İslam hukukunda görüş ve içtihat sahibi olan müctehidler ile ilgilidir. Bu şeriat alimleri bir zamanlar Peygamber ve imamlardan hadis aktarırken, onlar bulunmadığında ise hadislerden elde edilen hükümlerin sözünü ederler. Biz de gayb dönemi fakihlerinden bahsedeceğiz. Dini literatürde genellikle "fakih" veya "fakih camiuş-şerait" terimleri, tüm dini şartlara sahip olan şeriat alimine denir.

Kur'an, alimlerden bahseder

ve genel bilim ehli ile birlikte, şariat alimlerine de özel bir önem verir. Bu alimler, Tanrı'nın kulları arasından seçtiği ilahi hüccetlerin zamanında böyle olmuşlardır. Allah, insanları cehalette kalmamaya, bilmediklerini bilenlerden - bilim ehli olanlardan sormaya çağırır: "Bir bilenden haber al!" (Furkan - 59). Bilim ehlinin diğerlerinden üstün olduğunu da Kur'an bizlere göstererek, bilimin ve alimin değerini belirler: "Hiç bilinenlerle bilinmeyenler (alimle cahil) aynı olabilir mi?!" (Zümer - 9). Diğer bir ayette (Maide - 63) ise "Neden onların şariat alimleri ve fıkıh bilginleri, günah söylemeyi ve haram yemeyi yasaklamamışlar?" diyerek ulemanın görevlerinden ve sorumluluklarından bahseder. Kur'an tefsircisi ve ashab'dan olan Abdullah bin Abbas, bu ayeti, görevini bilmeyen alimleri eleştiren en sert ilahi mesaj olarak kabul eder. Bu ayet, her zaman alimlere verilen değeri ve onların sorumluluğunu belirleyen bir örnektir.

Masumlar da alimleri bize tanıtır

örneğin, İslam Peygamberi genel olarak bilimin insana değer kattığını, alimlerin toplumun değerli varlıkları olduğunu bildirerek, onların sorumluluklarını vurgular: "İnsan ne kadar çok ilimden faydalanırsa, o kadar değerlidir." İmam Ali ise toplumun sapmasına, alimlerin sessizliği ve kayıtsızlığı ile ilişkilendirir: "Zulüm ve günaha düşen ve helak olan kavimlerin acı sonlarının sebebi sessiz kalan alimlerdi."

İlahi Hüccetlerin nâibleri

Peygamber ve imamlar insanlar arasında bulunmadığı zamanlarda, özellikle de masum gözlerden gizli olduğu büyük gayb dönemi boyunca, masumların görevini tam ya da kısmen yerine getiren şariat alimleridir. Örneğin, büyük gayb döneminde, o gelene kadar şariat alimleri en azından kısmen onların sorumluluklarını taşımaktadırlar. Bu, her ne kadar küçük ve özel meselelerde olsa da, yine de fıkıh bilginlerini öne çıkarır ve şariat alimlerini Peygamber ve imamlardan sonraki mertebeye getirir. Çünkü Allah, kendi kullarının bazı genel meselelerinin ve güçlüklerinin, her hal ve dönemde çözülmesini gerekli görmektedir ve peygamberlerin ve imamların tanıttığı yol, getirdiği din ve ilahi şariatla bu problemlerin çözülmesini istemektedir. Bunun da icracısı, peygamber ve imamlar bulunmayan ya da onlar gaybda olan dönemde "fakih camiuş-şerait" yani tüm dini şartlara sahip olan şariat alimleridir.

"El-Umurul-Hasbiyye"

yukarıda bahsettiğimiz hususlar zorunlu meselelerdir. Allah, hangi dönem veya durumda olursa olsun (peygamberlerin ve imamların hazır ya da gayb halinde bulunmalarından bağımsız olarak) kullarının bazı işlerinin ve sıkıntılarının ilahi kurallarla çözülmesini gerekli görür. Bu genel ve zorunlu meselelere dini literatürde "el-umuru-hasbiyye" veya "umuru hasbiyye" denir.

Örneğin, vasiyet edilen kişi bulunmadığında vasiyetin hükmü; yeri belli olmayan veya mazeretsiz şekilde boşanmayı reddeden kişilerin boşanması (talakı); şer'î vergilerin harcanması; nikâh akdinin yapılması; cenaze namazlarının, cemaat, cuma ve bayram namazlarının kılınması; sahipsiz malların hükmü; şeriata göre vakıfların düzenlenmesi gibi konular bu kapsama girer. Bütün bu meseleler fakihlerin (İslam hukukçularının) vilayet yetkisi dâhilindedir. Bu, bir tür şeri himaye (koruma) anlamına gelir ve masum imamların bulunmadığı zamanlarda bu sorumluluk fakihlerin üzerine düşer. Buna fakihin velayeti (yani yöneticiliği veya koruyuculuğu) denir. Bu tür velayet ve yönetim şekli, "tekvinî" ve "teşrîî" yönetim biçimlerinden farklıdır: Birincisi, tekvinî (yaratılışsal) yönetim/velayettir; bu doğrudan Allah tarafından veya melekler aracılığıyla gerçekleşir. İkincisi, teşrîî (şer'î, hukuki) yönetim/velayettir; bu ise melekler ve peygamberler aracılığıyla icra edilir. Üçüncüsü, himayecilik velayeti/yönetimidir; bu, peygamberler ve imamlar tarafından gerçekleştirilir. Peygamberler ve imamlar insanlar arasında bulunmadıklarında, örneğin gayb halinde olduklarında, bu sonuncu velayetin — en azından yukarıda belirtilen kısmı — fakihler tarafından yerine getirilir.

Allah'ın vasıtaya ihtiyacı yoktur

ve O, hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç değildir. Ancak, kullarının O'na ulaşabilmesi için ilahi vasıtalara ihtiyaçları vardır ve muhtaçtırlar. Bu nedenle, Peygamber ya da imamlar bulunmadığı yerlerde veya onlar gaybda olduklarında, bu yönetimin bir kısmı – ‘umuri hâsbiyye’, tüm dini şartlara sahip olan fakihlerin (şeriat alimlerinin - fakih camius-şerait) üzerine düşer. Kesinlikle, mutlak hâkim, yönetici ve koruyucu Allah'tır. Allah yaratır, yarattığı için kanunları belirler ve onları korur. Bütün bu süreçte melekler, din, semavi kitaplar, peygamberler, imamlar, hatta fakihler de birer vasıta rolü oynar. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Allah'ın vasıtaya ihtiyacı yoktur, ancak kulların buna ihtiyacı vardır. Kulların sınırlılığı ve kapasitesi bu zorunluluğu ortaya koyar. Şunu biliyoruz ki, Allah'ın vasıtaya gerek duymadan işlem yaptığı varlıklar da vardır, örneğin melekler. Ancak insan, vasıtaya ihtiyacı olan bir varlıktır. Allah'ın kullarına ulaşabilmesi için insanın yalnızca Allah'ın belirlediği vasıtalara ihtiyacı vardır.

Şeriat Alimi olmak için dini şartlar

genel olarak şunlardır. Kur'an ve hadislerde belirtilen, taklit edilmesi gereken fakih olabilmek için gereken şartlar:

- 1. Buluş çağına ulaşmak:** Yaşın ergenlik çağında olması.
- 2. Akıl sahibi olmak:** Zihinsel olarak sağlıklı olmak, ruhsal hastalığı olmamak.
- 3. Hayatta olmak:** Canlı olmak.
- 4. Biyolojik olarak erkek olmak:** Kadınlar da fakih ve şeriat alimi olma noktasında zirveye yükselebilirler ve böyle kadınlar tarih boyunca olmuştur, hatta

günümüzde de mevcuttur. (Malum bütün peygamberlerin ve imamların erkek olduğu için bu şart belirtilmiştir.)

5. Helal yoldan doğulmuş olmak: Haram bir şekilde doğulmamış olmak.

6. İslam inancı ve imanına sahip olmak: Tevhid, Adalet, Nübüvvet, İmamet, Mead inançlarına sahiplenmek ve şeriat hükümlerine uymak. (İlmin ve medreselerin kapıları herkese açıktır. Gayrimüslimler ve ya müslüman düşmanları da bu ilimlere sahip olabilirler. Bu yüzden, fakih olabilmek için İslam inancı ve iman şarttır.)

7. Bilimsel olarak şeriat ilimlerine tam sahip olmak: İslam bilimlerinde en yüksek bilimsel seviyelere ulaşmak.

8. Adaletli olmak: Zulmetmemek, haksızlık yapmamak, büyük günahlar işlememek, küçük günahlardan uzak durmak, insanların hoşlanmadığı sıradan, mübah işleri yapmaktan kaçınmak, nefsin isteklerine yenilmemek.

9. Yöneticilik becerisine sahip olmak: Müslümanların genel sorunlarını çözmek, şeriatla ilgili meseleleri yönlendirmek, toplu ibadetleri organize etmek gibi işler, yönetim, sorumluluk ve beceri gerektirir. (Tarihte, bu niteliklere sahip olmayanlar, diğer şartlara sahip olsalar da, bu makamdan geri çekilmişlerdir.)

Bugün, böyle şeriat alimlerine halk arasında "merce-i taklit", "ayetullah-ül uzma", "büyük müçtehid" denir. Elbette, bu son 2-3 yüzyılda kullanılan bir hitap şeklidir. Daha önce, İslam'da peygamberler ve imamlar döneminde hadis söyleyenler ve şeriat konusunda uzman olanlara "muhaddis", "fakih" denirdi. Masumlardan sonra "muhaddis" kelimesi sadece Peygamber ve imamların zamanında hadis söyleyenlere yönelik kullanılıyordu, ve "fakih" kelimesi öne çıkmaya başladı. Fakihlerin önemi arttı ve taklit meselesi gündeme geldiği için bu terim daha yaygın hale geldi.

Taklit ve Gaybet dönemi

birbirleriyle sıkı bir ilişkiye sahiptirler. Taklit, İslam hukukuna – fıkıh ilmine başvurmak demektir. Bu kelime, özellikle "fakih camius-şeraif" (bütün şartlara sahip olan fakihler) gibi uzmanlara başvurmak için kullanılır. Fıkıhta taklit, masum imamların, gaybet dönemi için hazırladıkları bir yoldur. Bu yolu İmam Hadi, İmam Hasan Askeri ve nihayetinde küçük gaybet döneminde İmam Mehdi kendileri belirlemişlerdir.

Aynı zamanda, belirtmek gerekir ki, taklit yalnızca fıkıh ve İslam hukukuyla ilgilidir. Namaz, abdest, oruç, zekat, nikah, hac ve diğer ameli konular fıkıh ve şeriat meseleleri içinde değerlendirilir. Bu tür taklit meseleleri ise, Peygamber ve imamların hayatta ya da aramızda olmadığı dönemlerde önem taşır.

Şeriat alimlerini, masumların vekilleri olarak tanıtan hadisler

de var. Hadisler ve muhaddisler hakkında yazdıklarımız, kuşkusuz hadislerle sona ermelidir. Peygamber ve imamlar, bu alimlerin özelliklerini ve şartlarını özellikle Müslümanlara iletmişlerdir. Bir hadisede İslam Peygamberi, kendisinden başka dini tebliğ edecek alimleri, kendi ilahi misyonunun halefleri olarak anarak şöyle

buyurur: “Allah, benim haleflerime rahmet etsin” ve bu cümleyi üç kez tekrarlar. Ondan kimler oldukları sorulduğunda ise şöyle der: “Onlar, ben hayatta olmadığım zaman, söylediklerimi ve sünnetimi insanlara iletecek ve onları öğretecek olanlardır” (Men La Yahzuruhul-Fakih, c. 4, s. 420).

Başka bir benzer hadiste ise şeriat alimleri, peygamberlerin varisleri olarak tanıtılır: “Ulema (fakihler) peygamberlerin varisleridir” (Kafi, c. 1, s. 32).

İmam Ali'den gelen hadisler, yukarıda bahsettiğimiz konuyu daha da genişletir. O şöyle buyurur: “Ulema (fakihler) halk arasında dini hüküm verenlerdir”

(Mustadrakul-Vesail, c. 17, s. 321). Başka bir hadiste ise İmam Ali yine şöyle der: “İlahi ahkamda, Müslümanlara ait İslam hükümlerinde yalnızca önceden

tanıdığınız, takvalı, marifetli, şeriat hükümlerine ve Peygamber sünnetine vakıf olanı seçmek vaciptir ki, o, genel malı (beytül-mal), hacı, cuma ve şeriat vergileri meselelerini çözüme kavuştursun” (Mustadrakul-Vesail, c. 6, s. 14).

Bu konuda İmam Hüseyin'den de bir hadis vardır ki, bu hadis karanlıklara ışık tutar ve yolu aydınlatır: “İnsanlar, ancak ilimleri vahye dayalı, Allah'ın helal ve haramında doğru olan alimlerin peşinden gitmelidirler” (Mustadrakul-Vesail, c. 17, s. 315).

İmam Sadık'tan bu konuda çok önemli bir hadis gelir: “İnsanlar dikkatli olsunlar, bizim sözlerimizi söyleyen fakihlerden, helal ve haramlarımızda görüş (içtihad) sahibi olanı, Ehl-i Beyt'in hükümlerinden haberdar olanı fakih olarak seçsinler, onu aralarında hakem olarak karar versinler. Ben işte böyle alimleri size hakem (şeriat hakemi) olarak kabul ediyorum” (Kafi, c. 1, s. 67).

İmam Kazım ise fakihlerin yüksek mertebesinde bahseder: “İmanlı fakihler, İslam için düşman karşısında şehri koruyan muhafız duvarları gibidirler” (Kafi, c. 1, s. 38).

Bu konuda önemli hadislerden biri de İmam Hasan Askeri'nin hadisidir: “Sade insanlar (şeriat mütehasısı olmayanlar), fakihlerden takvalı olana, dini koruyana, heva ve heves peşinden gitmeyene, ilahi hükümlere itaat edene taklit etsinler” (Vesailüş-şi'e, c. 27, s. 131).

İmam Mehdi'nin de kendisinden sonraki gayb dönemiyle ilgili bir hadisi vardır: “Karşılaştığınız meselelerle ilgili bizim sözlerimizin ravilerine başvurun, çünkü onlar size benim delilimdir, ben ise Allah'ın deliliyim” (Vesailüş-şi'e, c. 27, s. 140).

Bütün bu hadisler, fakihlerin makamını, yetkilerini, zuhûr dönemindeki önemini, fakihlik şartlarını açıklar ve belirler. **Vesselam!**

Namık Babahanov
Baku - 2025